

Zastupljenost tema o inkluziji u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole

---

Rogoznica, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:501216>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za razrednu nastavu
Integrirani preddiplomski i diplomski studij za učitelje

Lucija Rogoznica

**Zastupljenost tema o inkluziji u udžbenicima za
četvrti razred osnovne škole**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za razrednu nastavu
Integrirani preddiplomski i diplomski studij za učitelje

Zastupljenost tema o inkluziji u udžbenicima za četvrti razred
osnovne škole

Diplomski rad

Student/ica:

Lucija Rogoznica

Mentor/ica:

Prof.dr.sc. Smiljana Zrilić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Lucija Rogoznica**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Zastupljenost tema o inkluziji u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. rujna 2023.

SAŽETAK

Zastupljenost tema o inkluziji u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole

Inkluzija je proces koji se odnosi na uključivanje djece s posebnim potrebama u redoviti sustav školovanja. Ona ne podrazumijeva da su svi jednaki, već njeguje novi odnos prema različitosti. S gledišta inkluzije, različitost ne predstavlja problem, već se na nju gleda kao nepresušan izvor učenja i poučavanja. Inkluzija zahtijeva individualizirani pristup djece s posebnim potrebama. U nastavnom se procesu upotrebljavaju udžbenici koji su njima namijenjeni što doprinosi kvalitetnijem inkluzivnom obrazovanju. Djeca s posebnim potrebama uključuju se u sustav obrazovanja sukladno zakonskim aktima o kojima će biti riječ u radu. Važnu ulogu u provođenju inkluzije zauzimaju učitelji koji svojim radom i zalaganjem stvaraju inkluzivne učionice u kojima se svi učenici osjećaju prihvaćenima i ravnopravnima. Cilj ovoga rada jest utvrditi koliko su teme o inkluziji zastupljene u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole. Riječ je o udžbenicima iz Hrvatskog jezika i Prirode i društva. Analiza spomenutih udžbenika pokazala je najveću zastupljenost inkluzivnih tema u udžbenicima iz Hrvatskog jezika, a znatno manju u udžbenicima iz Prirode i društva. Unutar svakog pojedinog udžbenika analizirane su nastavne jedinice u kojima je sadržana inkluzivna tema. Nakon spomenute analize bit će navedeni postupci provođenja inkluzije na satu razrednika.

Ključne riječi: inkluzija, djeca s posebnim potrebama, udžbenik, inkluzivne teme

SUMMARY

Representation of inclusion topics in textbooks for the fourth grade of elementary school

Inclusion is a process related to the inclusion of children with special needs in the regular education system. It does not imply that everyone is equal, but fosters a new attitude towards diversity. From the point of view of inclusion, diversity is not a problem, but is seen as an inexhaustible source of learning and teaching. Inclusion requires an individualized approach to children with special needs. In the teaching process, textbooks intended for them are used, which contributes to better quality inclusive education. Children with special needs are included in the education system in accordance with the legal acts that will be discussed in the paper. An important role in the implementation of inclusion is played by teachers who, through their work and commitment, create inclusive classrooms where all students feel accepted and equal. The aim of this work is to determine how many inclusion topics are represented in textbooks for the fourth grade of primary school. These are textbooks from the Croatian language and Nature and Society. The analysis of the mentioned textbooks showed the highest representation of inclusive topics in the Croatian language textbooks, and significantly less in the Nature and Society textbooks. Within each individual textbook, teaching units containing an inclusive topic were analyzed. After the aforementioned analysis, the procedures for implementing inclusion in the classroom teacher's lesson will be listed.

Keywords: inclusion, children with special needs, textbook, inclusive topics

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. INKLUZIJA	3
2.1. TERMINOLOŠKO ODREĐENJE POJMA.....	3
2.2. POVIJESNI PREGLED.....	6
3. ULOGA UČITELJA U INKLUZIJU	9
4. UČENICI S POSEBNIM POTREBAMA.....	12
5. ZAKONSKI AKTI DJECE I UČENIKA S POSEBNIM POTREBAMA U RH	16
6. UDŽBENIK – DEFINIRANJE.....	18
7. VRSTE UDŽBENIKA	23
8. UDŽBENICI ZA UČENIKE S POSEBNIM POTREBAMA	24
8.1. UDŽBENICI ZA DAROVITE UČENIKE	24
8.2. UDŽBENICI ZA UČENIKE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU.....	25
9. UDŽBENIK KAO INTERAKTIVNI MEDIJ.....	26
10. PROVOĐENJE INKLUZIJE NA SATU RAZREDNIKA.....	27
10.1. KORAK NAPRIJED	27
10.2. PRIHVAĆANJE RAZLIČITOSTI.....	27
10.3. PREPOZNAVANJE I RAZUMIJEVANJE POTREBA	28
10.4. PRAVO I ODGOVORNOST	28
11. EMPIRIJSKI DIO	29
11.2. PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA	29
11.3. ZADACI ISTRAŽIVANJA.....	29
11.4. METODA ISTRAŽIVANJA.....	29
12. OBRADA I INTERPRETACIJA REZULTATA	30
12.1. ZLATNA VRATA 4 – 2021.....	30
12.1.1. CRNE OČI NA PROZORU.....	30
12.2. ZLATNA VRATA 4 – 2010.....	31
12.2.1. HOĆU ZNATI	31
12.3. SVIJET RIJEČI – 2022.	32
12.3.1. HELENA PRIJE I POSLIJE.....	32
12.4. HRVATSKI NA DLANU 4 – 2014.	33

12.4.1. PORUKE MIRA DJECI SVIJETA.....	33
12.4.2. EPI, LEPI, SI, JA	33
12.5. ČAROLIJA RIJEČI – 2020.....	34
12.5.1. TOM.....	34
12.6. ČITAM I PIŠEM – 2021.	35
12.6.1. ZOV DUBINE	35
12.6.2. MEĐUZVJEZDANI LETAČ	35
12.6.3. UMIŠLJENO JAJE	36
12.7. ŠKRINJICA SLOVA I RIJEČI 4 – 2021.	37
12.7.1. SAM SVOJ MAJSTOR	37
12.7.2. DJEČAK KOJI JE ZAUZDAO VJETAR	38
12.8. TRAG U PRIČI 4 – 2022.	39
12.8.1. BOJE SREĆE.....	39
12.8.2. OD NEVOLJE DO PRIJATELJSTVA.....	39
12.8.3. GODINA 1874.....	40
12.9. SUNČANI DANI 4 – 2014.....	40
12.9.1. NOVI PRIJATELJ	40
12.10. RADOST ČITANJA I PISANJA 4 – 2021.	41
12.10.1. ŽIVOT JE TAKO DOBAR.....	41
12.11. GOVORIMO, ČITAMO, PIŠEMO HRVATSKI 4.....	42
12.11.1. UPOZNAJTE ADAMA	42
12.11.2. ŠTO SE DALJE DOGAĐALO NA PAŠNJAKU	43
12.12. OD SLOVA DO SNOVA 4 – 2014.....	44
12.12.1. JEDINICA.....	44
12.12.2. SVE BIH DAO KAD BIH ZNAO.....	45
12.13. KUĆA PUTUJUĆA – 2010.....	45
12.13.1. DIVLJA MAĆUHICA.....	45
12.13.2. RUŽNO PAČE.....	45
12.14. NINA I TINO 4 - 2021.	46
12.14.1. IZUMITELJICA ANN MAKOSINSKI.....	46
12.15. ISTRAŽUJEMO NAŠ SVIJET 4 – 2022.	47
12.15.1. ŽIVOT U ZAJEDNICI, LJUDSKA PRAVA I SLOBODE, DEMOKRACIJA.	47
12.16. EUREKA 4 – 2022.	47

12.16.1. ZAŠTITA I PROMICANJE LJUDSKIH PRAVA.....	48
12.16.2. SVI IMAMO SVOJA PRAVA, ALI I DUŽNOSTI.....	48
ZAKLJUČAK	49
13. ZAKLJUČAK	50
14. POPIS LITERATURE:	52

1.UVOD

Prihvaćanje različitosti, ravnopravnost, nediskriminacija riječi su koje bivaju sve više zastupljene u suvremenom dobu. Škola kao odgojno-obrazovna institucija predstavlja važno mjesto u provođenju inkluzije i inkluzivne prakse. Inkluzija podrazumijeva uključivanje sve djece u odgojno-obrazovni proces kao i u širu životnu zajednicu. Glavni akteri provođenja inkluzije i inkluzivne prakse u školama jesu upravo učitelji koji svojim trudom i zalaganjem obrađuju čitav niz sadržaja, uključujući i one vezane uz inkluziju.

Kroz ovaj rad analizirat će se teme o inkluziji, točnije, njihova zastupljenost u udžbenicima za 4. razred osnovne škole. Rad će biti podijeljen na teorijski i empirijski dio koji su međusobno povezani kroz nekoliko cjelina.

U prvom poglavlju definirat će se različite definicije inkluzije te će biti sagledan njezin povijesni pregled. Tijekom povijest položaj djece s teškoćama se mijenjao počevši od razdoblja Mezopotamije, antičke Grčke i Rima, pa sve do 21. stoljeća.

U drugom poglavlju bit će riječ o ulozi učitelja u inkluziji. Učitelj je ključan subjekt u provođenju inkluzije u školi zadužen za stvaranje inkluzivnog ozračja. Osoba je koja djecu uči ravnopravnosti, prihvaćanju različitosti i poštivanju, a svojim zalaganjem pretvara djecu u pojedince koji će postati osjetljiviji na potrebe drugih.

Treće poglavlje usmjereno je na djecu s posebnim potrebama. U skupinu djece s posebnim potrebama spadaju darovita djeca te djeca s teškoćama u razvoju.

U četvrtom poglavlju analizirat će se zakonski akti u Republici Hrvatskoj vezani uz djecu s posebnim potrebama, točnije, Nacionalni okvirni kurikulum i Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja.

U petom poglavlju definirat će se pojam udžbenika. Potom će biti riječ o udžbenicima namijenjenim djeci s posebnim potrebama te udžbeniku kao interaktivnom mediju.

U radu će se potom analizirati udžbenici koji se upotrebljavaju u četvrtim razredima osnovne škole. Koristit će se udžbenici različitih nakladničkih kuća, točnije, udžbenici *Školske knjige*, *Alfe*, *Profila*, *Alke Script* i *Ljevka*. Analizom će biti obuhvaćeni udžbenici i čitanke iz hrvatskog jezika: *Zlatna vrata 4*, *Svijet riječi 4*, *Čarolija riječi*, *Kuća putujuća*,

Škrinjica slova i riječi 4, Trag u priči 4, Sunčani dani 4, Govorimo, čitamo, pišemo hrvatski 4, Čitam i pišem 4, Od slova do snova 4, Hrvatski na dlanu 4 te Nina i Tino 4.

Osim udžbenika iz hrvatskog jezika, analizirat će se udžbenici iz Prirode i društva, a to su: *Istražujemo naš svijet 4* i *Eureka 4*. U svakom od spomenutih udžbenika istraživat će se nastavne jedinice u kojima je zastupljena tema o inkluziji, točnije, o djeci s teškoćama, darovitoj djeci te djeci iz različitih kulturoloških zajednica. Osim toga, važno je naglasiti kako su se koristila različita izdanja navedenih udžbenika, od starijih pa do najnovijih.

Osim udžbenika iz hrvatskog jezika i prirode i društva, analizirat će se postupak provođenja inkluzije na satu razrednika u školama u suradnji s učiteljima, odnosno na koje sve načine i kojim aktivostima učitelj provodi proces inkluzije u razredu.

2. INKLUZIJA

Inkluzija je proces koji podrazumijeva uključivanje svih ljudi u društvenu zajednicu, posebice onih segregiranih i marginaliziranih. Zalaže se za prihvaćanje različitosti svakog pojedinca. U odgoju i obrazovanju podrazumijeva poštivanje individualnih razlika i potreba svakog učenika te prilagodbu metoda i načina rada.

2.1. TERMINOLOŠKO ODREĐENJE POJMA

Nastanku inkluzije prethodila je integracija. Navedeni pojmovi znatno se razlikuju u svome značenju. Integracija je postupak usmjeren isključivo na dijete koje se integrira u postojeći odgojno-obrazovni sustav te se pretpostavlja da će se tom sustavu prilagoditi. U procesu inkluzije naglasak je na svim sudionicima toga sustava. Nije dovoljno staviti naglasak isključivo na dijete, već uzeti u obzir i niz drugih čimbenika kako bi proces bio uspješan.

Inkluzija se u punini svojega značenja odnosi na „uključivanje, sadržavanje, obuhvaćanje, podrazumijevanje; u stručnoj literaturi se objašnjava kao: biti uključen, pripadati, sudjelovati, biti s drugima, uvijek i samo zajedno sa svima u svojoj najbližoj lokalnoj sredini“ (Borić i Tomić, 2012: 77). Odnosi se na „nov odnos prema različitosti, potiče međusobno podržavanje, izgrađuje nove ideje, ističe različite mogućnosti, a ne nedostatke“ (Zuckerman, 2016: 16). Zrilić (2022) ističe kako inkluzija podrazumijeva uvažavanje razlika svake pojedine osobe. Kobeščak (2000) inkluziju definira kao proces u kojem se djecu s posebnim potrebama i bez stavlja u isto okruženje s ciljem zajedničkog učenja i igre. „Inkluzija je pristup u kojem se naglašava da je različitost u snazi, sposobnostima i potrebama prirodna i poželjna“ (Cvetko, Gudelj i Hrgovan, 2000: 6). Ainscow i Booth pod pojmom inkluzije smatraju:

- „uvažavanje svih učenika te nastavnog i školskog osoblja na jednaki način,
- sudjelovanje svih učenika, odnosno smanjivanje njihovog isključivanja iz školske kulture, kurikuluma i lokalne zajednice,
- restrukturiranje kulture, politike i prakse u školama tako da odgovaraju različitostima učenika,
- učenje i sudjelovanje svih učenika koji se mogu naći pod pritiskom isključivanja, a ne samo onih koji su kategorizirani kao učenici s poteškoćama u razvoju,
- savladavanje prepreka u učenju i sudjelovanju svih učenika,
- različitosti kod učenika predstavljaju potporu u učenju i sudjelovanju, a ne nužno problem koji se treba savladati,

- omogućavanje školovanja svim učenicima što bliže mjestu stanovanja,
- unaprjeđivanje škole se ne odnosi samo na učenike nego i na sve zaposlenike ustanove,
- postavljanje škole kao odgojno-obrazovne ustanove koja potiče razvoj inkluzivnih vrijednosti,
- razvijanje suradnje sa ostalim institucijama koji su u komunikaciji sa školom,
- spoznaja da je obrazovna inkluzija samo jedan aspekt inkluzije u društvu“ (Karamatić Brčić, 2011; prema Ainscow i Booth, 2002).

Inkluzija djecu s teškoćama u razvoju smatra ravnopravnim sudionicima društva, omogućuje im individualnu pomoć u odgojno-obrazovnom procesu, te je za razliku od integracije usmjerena na razvoj djetetovih sposobnosti. Omogućuje im da postanu aktivni sudionici društvene zajednice, a ukoliko su sva djeca aktivni sudionici odgojno-obrazovnog procesa smatramo je uspješnom (Zrilić, 2022). Ono za što se inkluzija zalaže jest:

- „Individualiziran pristup svakom djetetu, uključujući i potrebne pedagoške postupke
- Oblikovanje novih i raznolikih odgojno-obrazovnih mogućnosti
- Osiguranje povoljnih subjektivnih i objektivnih pretpostavki za psihosocijalni razvoj i obrazovni napredak djece s teškoćama u redovitim uvjetima
- Individualni i/ili skupni rad prema dodatnim obrazovnim programima
- Slabljenje i nestajanje segregacijskih mehanizama“ (Zrilić, 2022: 25).

„Inkluzija ne predstavlja samo skup metoda i postupaka, nego ozbiljan interdiscipliniran i timski rad koji osigurava maksimalan razvoj individualnih sposobnosti sve djece u skupini i maksimalnu pomoć obiteljima“ (Zuckerman, 2016: 16). Partnerstvo i međusobna komunikacija zauzimaju važno mjesto u tom procesu. Potrebno je prilagoditi se potrebama djece, uzeti u obzir njihove različite potrebe te razvijati osjećaj pripadnosti (Bouillet, 2019; prema Igrić, 2015: 10). Jedna od glavnih značajki inkluzije jest pravo na nediskriminaciju. Nediskriminacija se odnosi da svako dijete, bez obzira na spol, dob, religiju, nacionalnost ili neko drugo obilježje ima pravo stjecanja spoznaja i razvijanja osobnih potencijala (Bouillet, 2019; prema Save the Children, 2016). Zrilić (2022) ističe kako je inkluzija usmjerena na razvoj potencijala koje dijete posjeduje, a ne na njegove nedostatke. „Programi inkluzivnog obrazovanja zahtijevaju od učitelja i njegovih pomagača (stručnjaka, asistenata u nastavi, roditelja) da pruže pomoć svakom u realizaciji školskog programa,

nadarenim učenicima omogućuje akcelerativno napredovanje, učenicima s teškoćama učenje po individualnom programu, a svim ostalim učenicima maksimalno napredovanje primjenom metode aktivnog učenja“ (Zuckerman, 2016: 16,17). Proces inkluzije lakše je provoditi u dječjem vrtiću negoli u školi jer „među mlađom djecom ima više sličnosti nego razlika, a uvjeti rada sličniji su uobičajenim životnim uvjetima“ (Zuckerman, 2016: 17). „U ranoj inkluziji djeca s teškoćama u razvoju u najranijem se djetinjstvu nalaze u grupama s djecom bez teškoća, što im omogućuje socijalnu integraciju za čitav kasniji život“ (Zuckerman, 2016; 17). Zuckerman (2016) nadalje ističe kako je rana inkluzija korisna i djeci bez teškoća u razvoju jer uče razumjeti pojam „različitosti“, empatije, a samim time postaju i osjetljiviji na potrebe drugih. U cijelom procesu inkluzije, osim odgojitelja, „učitelji su vrlo važan čimbenik u odgoju i obrazovanju djece s teškoćama i mogu znatno pridonijeti boljoj socijalnoj uključenosti“ (Zrilić, 2022: 24). Karamatić Brčić (2013) ističe kako bi se učitelji u razrednom okruženju trebali kvalitetno i stručno odnositi prema različitim karakteristikama i potrebama učenika. Osim toga, za kvalitetno provođenje inkluzije u školi potrebno je:

- „poštovanje individualnih karakteristika djece
- primjena strategija učenja i poučavanja usmjerenih djeci
- razvoj sigurnog i poticajnog okruženja za učenje
- osiguravanje visoko profesionalnog odgojno-obrazovnog osoblja“ (Bouillet, 2019: 13).

2.2. POVIJESNI PREGLED

Tijekom povijesti, status djece s teškoćama, posebice djece s teškoćama u razvoju i osoba sa invaliditetom bio je podložan različitim promjenama. Svako povijesno razdoblje donosilo je promjene, počevši od diskriminacije, odbacivanja pa do ravnopravne integracije u društvo. (Sunko, 2016). Za vrijeme starih civilizacija, njihove se potrebe nisu uvažavale ni poštovale. Smatralo ih se Božjom kaznom. Sunko (2016) navodi kako su prvi pisani dokazi o djeci s teškoćama pronađeni davne 1500. godine u Egiptu, za vrijeme vladavine Thebesa. U starom i srednjem vijeku djeca s teškoćama nisu imala pravo školovanja ni mogućnost stjecanja novih spoznaja, dok su se u srednjovjekovlju smatrala opsjednutima zlim dušama (Zrilić, 2022). „U antičko doba, prema djeci s teškoćama dominirao je izrazito netolerantan stav“ (Sunko, 2016: 603). Zrilić (2022) navodi kako su tijekom 11. i 12. stoljeća nastajale ustanove koje su pružale pomoć i brigu starijim i bolesnim osobama, kao i onima s teškoćama.

„U razdoblju nakon Antike do 18. stoljeća, njega i skrb o djeci s teškoćama u razvoju pružane su u skladu s etičkim shvaćanjima kršćanstva, posebno sa propovijedanjem ljubavi za „bijedne i siromašne duhom““ (Sunko, 2016: 603). U razdoblju humanizma i renesanse, za djecu s teškoćama u razvoju, počele su se interesirati slavne osobe, kasnije i društva (Zrilić, 2022). Djeca su odrastala u obiteljskim domovima gdje su o njima brinuli njihovi članovi obitelji ili su bivali smješteni u posebne ustanove. Velikom broju obitelji djeca su predstavljala određeno breme jer nisu imali jasne upute i smjernice (Daniels i Stafford, 2003).

„Stanovitu ulogu u organiziranju odgoja, obrazovanja i društvenog prihvaćanja osoba s invaliditetom imala su i djela engleskog filozofa i pedagoga Johna Locka (1632.–1704.) u kojima je empirizam i pedagoški optimizam došao do izražaja, jer je naša duša po rođenju „tabula rasa“ (prazna glava) kojom daje prednost odgoju nad naslijeđem“ (Sunko, 2016: 604). Neizravnu podršku djeci s teškoćama dao je predstavnik racionalizma, Rene Decartes i senzualist E.B. Condilac, ističe Zrilić (2022). Posebno mjesto zauzima i Denis Diderot. „Diderot (1713.–1784.), čuven u ovom području po esejima Pismo o slijepima, namijenjeno onima koji vide (1749.) i Pismo o gluhima i nijemima, namijenjeno onima koji čuju i govore, (1751.)“ (Sunko, 2016: 605). Zrilić (2022) navodi kako je francuskim vlastima skrenuo pažnju na slijepe i gluhonijeme osobe kao i na njihovo kvalitetnije rješavanje obrazovnih i socijalnih problema. „To je pismo imalo odjeka ne samo u Francuskoj nego i širom svijeta“ (Zrilić, 2022: 16). „Prva škola za slijepe osobe otvorena je u Parizu (Valentin Hauy, 1785), kao i za osobe s intelektualnim teškoćama“ (Zrilić, 2022: 16). „Prva škola za slijepe osobe u

Hrvatskoj i uopće na jugu Europe otvorena je u Zagrebu (Vinko Bek, 1895), a za gluhe osobe također u Zagrebu (Adalbert Lampe, 1885)“ (Zrilić, 2022: 16). 1830. u Sjedinjenim Američkim Državama osnivaju se škole namijenjene slijepoj i gluhonijemoj djeci koje za cilj imaju izobrazbu te djece. U školama se učio znakovni jezik te su nalikovale internatu zbog toga što su se nalazile daleko od mjesta stanovanja (Daniels i Stafford, 2003). U 19. stoljeću broj škola namijenjenih djeci s teškoćama bio je u stalnom porastu. U razdoblju šezdesetih do devedesetih godina djeca s teškoćama smatrana su prijetnjom za društvo. Ipak, kraj 19. stoljeća donio je značajnije promjene. Naime, svi ljudi postaju ravnopravni, bez obzira imali teškoće ili ne, te im je omogućeno pravo odgoja i obrazovanja (Sunko, 2016).

„Od druge polovice 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata izrastao je poseban sustav specijalnog školstva. Tako su nastala dva odvojena i samostalna sustava: redoviti i specijalni obrazovni sustav. Rezultat je bila višestruka diskriminacija sa separacijom i socijalnom isključenosti“ (Zrilić, 2022: 17).

Dvadeseto stoljeće iznjedrilo je niz žustrih promjena u odgoju i obrazovanju djece s teškoćama u razvoju. Industrijska revolucija donijela je potražnju za radnom snagom, uključujući i djecu. Započelo je njihovo školovanje i radno osposobljavanje. Međutim, u vremenu između dva rata dolazi do ekonomske krize te se osobe s teškoćama smatraju opasnim za društvo. U to vrijeme djeca su zatvarana u podrumne i tavanne, smatrana neravnopravnima i različitim. Bilo je to razdoblje nastanka separacijskih škola (Sunko, 2016). Daniels i Stafford (2003) navode kako je separacijsko obrazovanje djece s teškoćama u Rusiji nastupilo nakon završetka Oktobarske revolucije, 1917. godine. Vigotsky se bavio deskripcijom štetnih utjecaja izdvojenosti djece s posebnim potrebama od društva (Daniels i Stafford, 2003). „Mislio je da oblikovanje posebnog društvenog okruženja izvan obitelji i prijatelja, rađa drugu vrstu posebnih potreba, koje uzrokuje određeno društveno otupljivanje (Daniels i Stafford, 2003; prema Vygotsky, 1978). Sedamdesetih godina 20. stoljeća djecu s teškoćama smatralo se problemom. Naglasak se isključivo stavljao na njihove nedostatke. Provodili su se postupci rehabilitacije, koji ukoliko ne bi donijeli rezultata, djecu bih se separiralo iz društva. U razdoblju sedamdesetih i osamdesetih godina ističe se važnost uočavanja i uvažavanja posebnih potreba kod djece, međutim, i dalje se govori o njihovim nedostacima. Djecu se uključuje u redovite programe postupkom integracije (Zrilić, 2022). Kraj 20. stoljeća donio je pozitivne promjene. Donesena je Opća deklaracija o ljudskim pravima te Konvencija o pravima djeteta. Načela na kojima dokumenti počivaju jesu: nediskriminacija, interes djeteta te ravnopravnost (Sunko, 2016). Također, 20. stoljeće

donijelo je i novosti kod određivanja pojma djeca s teškoćama. Tijekom povijesti, djecom s teškoćama nazivana su slijepa i gluha djeca, kao i djeca s intelektualnim i tjelesnim oštećenjima. Danas se pod tim pojmom podrazumijevaju i djeca s disleksijom, disgrafijom, poremećajem pažnje i hiperaktivnosti, teškoćama učenja...U literaturi se također sve manje susreću pojmovi poput inavalditeta, abnormalnosti i zaostalosti (Zrilić, 2022).

Iz odnosa društva prema djeci s teškoćama od segregacije do inkluzije može se uočiti kako se položaj djece s teškoćama u razvoju iz razdoblja u razdoblje mijenjao. Također, ovisio je i o brojnim čimbenicima, kao što su primjerice društveni, kulturni, politički.

3. ULOGA UČITELJA U INKLUZIJI

„Nastavnik, učitelj, profesor je stručno-pedagoški osposobljena osoba koja planira, priprema i izvodi nastavu i cjelokupan odgojno-obrazovni rad u školi i drugim pedagoškim institucijama“ (Borić i Tomić, 2012; Tomić i Osmić, 2005). Inkluzija je u obrazovanju sustavan proces u kojemu se koriste nove metode i oblici rada usredotočeni na uvažavanje mogućnosti učenika (Karamatić Brčić, 2013). „Primjena inkluzivnog odgoja i obrazovanja u školskoj praksi pretpostavlja razvoj svijesti u djece o prihvaćanju i uvažavanju različitosti“ (Karamatić Brčić, 2012: 103). Karamatić Brčić (2012) navodi kako upravo prihvaćanje različitosti i razvijanje pozitivnog odnosa prema djeci s posebnim potrebama predstavlja važan preduvjet za uspješno provođenje inkluzije u školi. „Višeznačnost uloge učitelja u nastavnom procesu ogleda se u tomu da se razvoj njegovih kompetencija sve više nadopunjuje ulogom suradnika, kreatora i moderatora socijalnih odnosa, ali i u organizaciji primjerenih oblika nastave koji će učenicima omogućiti ozračje međusobna razumijevanja, socijalne osjetljivosti, ravnopravne interakcije i suradničkog učenja“ (Zrilić, 2022: 41). Provođenje inkluzije u razredu zahtjeva poznavanje posebne metodike što podrazumijeva da učitelj ima:

- „osnovno stručno znanje o kategoriji posebne potrebe (etiologija, brojne mogućnosti realizacije nastave, specifičnosti metodičkoga pristupa, korištenje novih metoda i sredstava i sl.),
- spremnost i želju za cjeloživotno obrazovanje,
- emotivnu uravnoteženost, sposobnost za uspješno uspostavljanje emotivnoga kontakta s djecom,
- ljubav prema djeci kojoj se posvećuje,
- održavati konakt s roditeljima djeteta i socijalnom sredinom u kojoj ono živi,
- razvijene socijalne kompetencije za rad u timu (suradnja sa stručnim suradnicima i stručnjacima različitih profila“ (Zrilić, 2013: 28).

„Učitelji su ključni subjekti procesa inkluzivnog odgoja i obrazovanja koji imaju slobodu u kreiranju inkluzivnih učionica, u kojima se svako dijete osjeća dobrodošlo i prihvaćeno bez obzira na različitosti“ (Karamatić Brčić, 2012: 102). „Uspješnom i učinkovitim metodologijom izrade osobnih kurikula učitelj određuje suvremenu razinu odgoja i obrazovanja prema individualnim razlikama učenika, razvija ciljeve, planira i programira nastavne sadržaje; regulirane postavljenim ciljevima podučavanja i učenja, na temeljnoj, komplementarnoj i povezujućoj razini te na količini pojmova“ (Zrilić, 2022: 41).

„Izabire i organizaciju nastavnog rada, odlučuje o korelaciji nastavnih metoda, o primjeni razumne umrežene kombinacije socijalnih oblika rada, primjeni didaktičkih sredstava, tehnike, elektronike te o primjeni didaktičkih sustava nastave (heuristička, egzemplarna, programirana, problemska, projektna nastava)“ (Zrilić, 2022: 42). Osim što učitelj odabire oblike, metode i sredstva rada, zajedno sa stručnim timom škole izrađuje prilagođeni program. Nastavni program treba biti adekvatan učenicima s posebnim potrebama uzevši u obzir individualni pristup (Zrilić, 2022). „To znači da učitelj učenje prilagođava mogućnostima svakog učenika, ispituje tako da se očekuje i postiže uspjeh, omogućuje uspjeh, postavlja jasne granice i očekivanja, razumije učenikove potrebe i ponašanja, osigurava pozitivnu afirmaciju, omogućuje razvoj pozitivne slike o sebi, pozitivan razvoj, uočava socijalne i emocionalne vještine, razvija empatiju, stvara u učenika osjećaj prihvaćenosti, osigurava prilike za odgovorno ponašanje s vršnjacima i odraslima, postavlja uvjete u kojima se učenici osjećaju da pripadaju i privrženi su svojoj školi te drugo“ (Zrilić, 2022: 43). Učitelj tijekom oblikovanja obrazovnih zahtjeva treba:

- „izdvojiti one sadržaje koje učenik doista može svladati
- obogatiti ih učeniku primjerenim zahtjevima, metodama, oblicima rada (npr. učenje iskustvom, rad u skupini i uz potporu vršnjaka) i didaktičkim sredstvima (npr. modeli, računaljke, žetoni, pojednostavnjene slike, sheme, crteži na kojima su izbjegnute detalji)
- uključiti sadržaje koji će olakšati razumijevanje i usvajanje gradiva“ (Zrilić, 2022: 30).

Učinkovitost učenja značajno ovisi o prilagođenim strategijama poučavanja na način da ih se primjenjujući zadovolje posebne potrebe učenika. Važno je i na koje sve načine učitelj prenosi i prezentira nastavne sadržaje, daje smjernice, oblikuje zadatke, sredstva i oblike rada (Karamatić Brčić, 2013).

Učitelj ima vrlo važnu ulogu u kreiranju razrednog ozračja. Svaki se učenik u razredu treba osjećati prihvaćeno, voljeno i sretno. Potrebno je razvijati osjećaj pripadnosti, pohvaliti uspješno izvršene zadatke te poticati zajedničke aktivnosti kako se nitko od učenika ne bi osjećao izoliranim od strane svojih vršnjaka (Zuckerman, 2016).

„Dobra praksa u radu s učenicima s teškoćama ovisi o brojnim čimbenicima i obuhvaća kooperativne odnose učitelja i stručnih suradnika, dobru komunikaciju među

osobljem, učenicima i roditeljima, diferencijaciju zahtjeva, raznolike modele učenja, učiteljevo poštovanje svakog učenika kao pojedinca, kvalitetu pomagala u učenju te uključivanje pomoćnika u nastavu“ (Zrilić, 2022; prema Carter, 1996).

Najvažnije polazište u svemu navedenom jest pravovremeno prepoznavanje učenika s teškoćama. Kada se uoči određena teškoća, izrađuje se posebna dokumentacija na temelju koje se osmišljava individualni pristup svakom učeniku. Tek tada se može govoriti o načinu poučavanja, nastavnom programu, kao i o oblicima i sredstvima rada.

4. UČENICI S POSEBNIM POTREBAMA

Pojam „učenici s posebnim potrebama“ odnosi se na darovite učenike te učenike s teškoćama. Poučavanje darovitih učenika, kao i učenika s teškoćama zahtijeva drugačiji pristup u radu.

Učenik s posebnim potrebama je „svako dijete koje ima teškoće u učenju (znatno veće od svojih vršnjaka), zbog čega mu je potrebna posebna odgojno-obrazovna podrška, ali i darovita djeca koja trajno postižu natprosječne rezultate uvjetovane visokim stupnjem razvijenosti pojedinih sposobnosti, osobnom motivacijom i izvanjskim poticajem u jednome ili više područja te im je, zbog toga, kao i djeci s teškoćama, potrebna posebna odgojno-obrazovna podrška“ (Zrilić, 2013: 9).

„Teškoća je pojam koji se odnosi na „oštećenja, ograničenja aktivnosti i sudjelovanja neke osobe u određenom društvenom kontekstu, odnosno znači interakciju organskih struktura organizma, biološko-psiholoških funkcija, tjelesnih oštećenja, mogućnosti i ograničenja aktivnosti osobe, prepreka u njezinu sudjelovanju u različitim životnim situacijama i obilježja okoline u kojoj osoba živi, raste i razvija se“ (Hollenweger, 2014; prema Bouillet, 2019: 130).

Prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (2015) postoje sljedeće vrste teškoća:

- Oštećenja vida
- Oštećenja sluha
- Oštećenja jezično-govorne-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju
- Oštećenja organa i organskih sustava
- Intelektualne teškoće
- Poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja
- Postojanje više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju.

Uzrok nastanka teškoće povezan je s genetskim, biološkim čimbenicima. Na pojavu teškoće može utjecati prijevremeni porod, perinatalno oštećenje mozga, nedovoljno razvijena dječja zdravstvena skrb i sl. Teškoća je genetski urođeno ili stečeno stanje. Djeca koja imaju istu teškoću u razvoju više se razlikuju od one djece koja imaju različite teškoće. Ona se ponajprije od svojih vršnjaka razlikuju po psihosocijalnim te biološkim čimbenicima (Bouillet, 2019).

U inkluzivnom obrazovanju postupak procjenjivanja teškoće započinje od „analize aktivnosti i mogućnosti sudjelovanja djece, u svrhu minimiziranja utjecaja postojećeg oštećenja na kvalitetu odgojno-obrazovnog procesa, ponajprije putem uklanjanja prepreka u okruženju. Sudjelovanje znači uključenost djeteta u odgojno-obrazovne aktivnosti uz ostvarivanje smislenih i poticajnih odnosa s drugima te uz odgovarajući stupanj samostalnosti i inicijativnosti“ (Bouillet, 2019: 136).

Darovitost se u literaturi često izjednačava sa kreativnošću i talentiranošću, međutim, te tri riječi nisu sinonimi. Darovitost nije nov pojam, tijekom povijesti se često spominjao. Danas postoji niz definicija o tome što je to darovitost. Starije teze naglasak stavljaju na kvocijent inteligencije, dok novije ističu kako je darovitost daleko više od samog IQ-a.

Terman je bio jedan od prvih psihologa u Americi koji se počeo baviti darovitošću. U njegovim istraživanjima darovitosti upravo je naglasak bio stavljen na kvocijent inteligencije (Huzjak, 2006).

„Darovitost je svojevrsan sklop osobina na osnovi kojih je pojedinac u jednome ili više područja ljudske aktivnosti sposoban trajno postizati izrazito visok natprosječni uradak“ (Koren, 1989; Mlinarević i Zrilić, 2021: 22).

„Daroviti učenici su oni koji se ističu ili svojim vrlo visokim stupnjem općega intelektualnoga razvoja ili pak izrazitim razvojem samo određenih sposobnosti koje ih, u odnosu na ostale učenike čine naprednijima“ (Grgin, 1996; Mlinarević i Zrilić, 2021: 21).

„Darovitost je isticanje u općim ili određenim sposobnostima u relativno širokom ili uskom području djelovanja, pa se naglašava tjelesna spretnost, vizualna sposobnost, socijalna osjetljivost te kreativnost i uvijek je prisutan visok stupanj inteligencije“ (George, 2005; Mlinarević i Zrilić, 2021: 21).

Darovite se učenike može prepoznati po različitim osobinama koje posjeduju. Imaju velik spektar znanja kojeg iskorištavaju na različite načine i u različitim situacijama. Prilikom rješavanja zadataka osjećaju se motivirano, kompetentno i samopouzdana. Karakterizira ih upornost u ostvarenju ciljeva, svjesni su svojih sposobnosti stoga imaju razvijenu pozitivnu sliku o sebi. Svojevrsni su vizionari koje krase želja za kreativnošću i originalnošću (Mlinarević i Zrilić, 2021; prema Čudina-Obradović, 1991: 35).

Osim navedenih osobina, darovite karakterizira:

- „perfekcionizam kao posljedica visokih vlastitih mjerila uspješnosti
- dojam lijenosti ili nemarnosti zbog otpora prema rutinskomu radu, ponavljanju, vježbi, mehaničkim radnjama i prejednostavnim zahtjevima, ali i zbog sporoga, temeljitog i detaljističkog napredovanja u područjima za koje su daroviti zainteresirani
- tendencija „kompliciranja“, nezadovoljstvo jednostavnim i očitim rješenjima, neuspješnost u jednostavnim zadacima
- izrazita potreba za samostalnom i usamljениčkom aktivnošću ili razmišljanjem zbog (pre) velike kritičnosti prema sebi i drugima te specifičnih interesa koje ne mogu razmijeniti s vršnjacima
- otpor sudjelovanju u određenim razrednim aktivnostima ili aktivnostima u skupinama npr. onima koje procjenjuju neizazovnim, rutinskim
- kompetitivnost, osjećaj suparništva prema vršnjacima
- tendencija propitivanja nametnutoga autoriteta, svih postavljenih pravila, običaja“ (Mlinarević i Zrilić, 2021; prema Okvir, 2016: 15).

Jedan od ključnih čimbenika povezan s darovitošću jest okolina. Ponajprije se ističe uloga obitelji jer je upravo obitelj prva koja će zamijetiti darovitost ukoliko postoji. Od trenutka uočavanja darovitosti potrebno je stupiti u kontakt sa stručnjacima koji daju upute roditeljima kako postupati s djetetom jer ono zahtjeva drugačiji pristup te motivirajuću sredinu. Često se događa da roditelji ne znaju kako postupati sa vlastitim djetetom . Kako bih se darovitost uspješno razvijala potrebno je toplo obiteljsko okruženje s jasno postavljenim očekivanjima od strane obitelji (Mlinarević i Zrilić, 2021). Roditelji trebaju smanjiti očekivanja od svoje djece, jer ona nisu darovita u svakom području, štoviše, nalaze se na jednakoj razini emocionalne i socijalne inteligencije kao i njihovi vršnjaci (Matacin, 2016).

Matacin (2016) navodi kako osim obitelji, važnu ulogu zauzimaju i učitelji. Učitelj u radu s darovitim učenicima treba imati određene kompetencije kao što je motiviranost u radu, kreativnost, organiziranje motivirajuće okoline, širok spektar interesa, radoznalost. „U radu s darovitom djecom danas su najčešći pristupi akceleracija i obogaćivanje programa. Akceleracija je savladavanje obrazovnog programa brže i /ili u mlađoj dobi nego što je uobičajeno, a počiva na tri temeljne pretpostavke: daroviti brže uče, brže savladavaju redovite

programe, odgovarat će i potrebama darovitih“ (Matacin, 2016: 428). „Nastava se organizira na način da se poučavaju pojmovi, a ne činjenice, omogućava individualni pristup, osigurava poticajnu atmosferu, aktivno uključuje djecu u proces učenja, priprema odgovarajuće aktivnosti, diskusije, učenje uz suradnju, potiče sposobnost samostalnog učenja te oblikuje poticajnu i ugodnu razrednu klimu, provodi razredne projekte, predavanja, izlaganja, pokuse i ostale oblike rada u kojima darovito dijete može iskazati svoje potencijale“ (Matacin, 2016: 429).

Mlinarević i Zrilić (2021) navode kako su daroviti učenici često introverti koji teže izgrađuju socijalne odnose. Neuspjehom na tom polju reagiraju na dva načina: agresivnošću ili povlačenjem. Kako do toga ne bi došlo, potrebno im je pružiti podršku i češće ih uključivati u zajedničke aktivnosti s ostalim učenicima u razredu.

Osim učenika s teškoćama i darovitih učenika, postoje i daroviti učenici s teškoćama kod kojih je ustanovljen „natprosječan intelektualni potencijal uz istodobno prisutne različite razvojne teškoće“ (Mlinarević i Zrilić, 2021: 152). Kada se govori o teškoćama, najčešće se misli na ADHD, teškoće učenja te osjetilne i motoričke teškoće.

Darovitost i talentiranost ove djece najčešće ostaje neprepoznata te nemaju mogućnost ostvariti svoje potencijale. Stoga oni zahtijevaju posebne oblike identifikacije i potpore u odgojno-obrazovnom sustavu, ali i izvan toga sustava, kroz alternativne izvanškolske obrazovne, terapijske programe (Mlinarević i Zrilić, 2021: 152).

5. ZAKONSKI AKTI DJECE I UČENIKA S POSEBNIM POTREBAMA U RH

Djecu i učenike s posebnim potrebama uključuje se u sustav odgoja i obrazovanja sukladno propisanim zakonskim aktima u kojima su ostvarene pretpostavke za provođenje inkluzije. Zakonski akti predstavljaju pravni okvir odgoja i obrazovanja učenika s posebnim potrebama. Teoretski su pomno razrađeni i objašnjeni, međutim, praksa je pokazala drugačije. Sudionici inkluzije suočavaju se s različitim izazovima.

Nacionalnim okvirnim kurikulumom (2011) dolazi do promjena u organiziranju odgojno-obrazovnog procesa. Učitelji imaju slobodu pri odabiru aktivnosti i sadržaja, kao i u načinima ostvarenja planiranih ciljeva i ishoda. Poseban je naglasak stavljen na uvažavanje individualnosti svakog pojedinog učenika. Deseto poglavlje Nacionalnog okvirnog kurikuluma (2011) nosi naziv „Djeca i učenici s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama“. Ističe se važnost stalnog i profesionalnog usavršavanja stručnog kadra, kao i timskog djelovanja. Teži se ka tome da odgojno-obrazovna institucija postane mjesto postizanja uspjeha i pripreme za svijet odraslih. Djecu i učenike s posebnim potrebama uključuje se u proces odgoja i obrazovanja sukladno odgovarajućim mjerama potpore uvažavajući pritom njihove potrebe. Prema potrebi, za učenike s teškoćama osmišljava se individualizirani kurikulum koji se zasnovan na jezgrovnomu i razlikovnomu kurikulumu. Prilikom njegove izrade potrebno je uzeti u obzir realna očekivanja i ciljeve, pazeći pritom na učenikove mogućnosti i sposobnosti. Cilj Nacionalnog okvirnog kurikuluma jest „omogućiti polaznicima odgojno-obrazovnih ustanova na razini predškolskoga, osnovnoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja stjecanje najviše razine znanja, sposobnosti i vještina u skladu s njihovim mogućnostima za samostalan i uspješan život, ispunjen učenjem, radom, samopoštovanjem i općim zadovoljstvom“ (Nacionalni okvirni kurikulum, 2011: 272).

Prema članku 33. Državnog pedagoškog standarda osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja „Odgoj i obrazovanje učenika s teškoćama provodi se u redovitoj školi uz potpunu ili djelomičnu integraciju prema stupnju i vrsti teškoće, po redovitim, individualiziranim i posebnim nastavnim programima ili iznimno, ako je učenicima potrebna i dodatna zdravstvena i socijalna skrb, u posebnim odgojno-obrazovnim ustanovama. Provođenje posebnog nastavnog programa, sukladno utvrđenom primjerenom programu školovanja, provodi se u razrednom odjelu s posebnim programom, u redovitoj osnovnoj školi najbližoj mjestu stanovanja učenika ili u najbližoj posebnoj odgojno-obrazovnoj ustanovi ako

vrsta i stupanj teškoća učenika zahtijeva i dodatne rehabilitacijske, odnosno zdravstvene postupke i tretmane“ (Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja, 2008).

U Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju navode se vrste teškoća u razvoju učenika kao i primjereni oblici i programi školovanja. Primjereni programi odgoja i obrazovanja učenika jesu:

- redoviti program uz individualizirane postupke
- redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke
- posebni program uz individualizirane postupke
- posebni program za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnog života i rada uz individualizirane postupke.

Velki i Romstein (2015) navode kako se Redoviti program uz individualizirane postupke izrađuje za učenike koji mogu savladavati program bez ikakvih ograničenja u pogledu sadržaja, ali zahtijevaju individualizirane postupke u radu zbog specifičnosti načina rada, dok je Redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke namijenjen učenicima koji zbog teškoće ne mogu svladati obrazovne sadržaje te zahtijevaju individualizirani pristup.

Posebni program uz individualizirane postupke sastoji se od posebno strukturiranih sadržaja programa i nastavnih planova i programa koji se izrađuju prema sposobnostima i vještinama učenika. Namijenjen je učenicima koji zbog teškoće ne mogu savladati prethodno navedene programe. Svrha Posebnog programa za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnog života i rada uz individualizirane postupke jest naučiti učenika najjednostavnijim vještinama koje su potrebne za rad i život (Velki i Romstein, 2015).

6. UDŽBENIK – DEFINIRANJE

Cjelokupni nastavni proces nezamisliv je bez uporabe udžbenika. Udžbenik je osnovno sredstvo učenja i poučavanja koji se izrađuje temeljem nastavnog plana i programa. Prilikom osmišljavanja udžbenika treba imati na umu primjerenost jezika i stila dobi učenika, slikovnu i grafičku komponentu te učenikove mogućnosti. Postoje i udžbenici namijenjeni djeci s posebnim potrebama koje karakterizira prilagođen vokabular, manji opseg zadataka, jednostavnija pitanja, veći prostor za odgovore te pojašnjenje za manje poznate riječi. Međutim, koliko god bio kvalitetan, udžbenik značajno ne pridonosi kvaliteti nastavnog procesa jer ključnu ulogu zauzima učitelj te njegova motivacija za radom. Udžbenik, uz učitelja i učenika predstavlja važan faktor u nastavnom procesu. Razvojem tehnologije, udžbenik ne zauzima toliko dominantnu ulogu u obrazovnom okruženju kao što je to nekoć bio slučaj.

Prema Žužulu, udžbenik je „uobičajeno nastavno sredstvo (sredstvo učenja i sredstvo poučavanja) bez kojeg je teško zamisliti realizaciju nastavnog procesa“ (Žužul, 2004: 24). Udžbenik se izrađuje sukladno ciljevima i zadaćama nastavnog plana i programa, te je ujedno i plod samog nastavnog plana i programa (Žužul, 2004). Osim što je udžbenik uobičajeno nastavno sredstvo, on je i „prvorazredna kreacija koja pristupa znanju u određenom području, potiče i oblikuje metode osobnog učenja, percepciju svrhovitosti znanja, razvija metode osobnog učenja, razvija i stvara intelektualne metode u radu s izvorima informacija te potiče, motivira na potrebu za novim spoznajama, za novim znanjima i radoznalost uopće“ (Žužul, 2004: 37). Sadržaj je zasnovan na znanstveno utvrđenim spoznajama i etičkim načelima. Udžbenik kao takav, primjeren je učenikovim mogućnostima i sposobnostima, doprinosi samostalnom i aktivnom učenju, kritičkom propitkivanju, stjecanju različitih spoznaja, razvija istraživački duh te utječe na povećanje intrinzične motivacije kod učenika (Udžbenički standard, 2007). Udžbenik sadrži dvije funkcije: transmisijsku i transformacijsku. Transmisijska uloga podrazumijeva „prijenos zakonski propisanih informacija koje su najčešće prezentirane u udžbeniku u formi osnovnog teksta, dok bi se pod transformacijskom ulogom udžbenika podrazumijevala njegova ukupna didaktičko-metodička dimenzija koja se temelji na koncipiranju i uređenju udžbenika, odnosno, poželjnog udžbeničkog instrumentarija u skladu sa znanstvenim dostignućima vezanim uz procese poučavanja i učenja u svrhu ispunjavanja ciljeva odgoja i obrazovanja“ (Bušljeta, 2013: 57). U suvremenom se udžbeniku naglasak stavlja na individualno učenje, a u sebi treba imati „elemente za motivaciju i aktivizaciju učenika u procesu učenja, vodeći računa o

primjerenosti količine informacija stupnju njegova psihofizičkog razvoja“ (Kovačević i Pavličević-Franić, 2022: 36).

„Osnovna pedagoška i didaktička funkcija udžbenika jeste doprinos ostvarivanju zadataka nastave i cilja odgoja. Tako se pomoću školskog udžbenika stječu nova znanja, učenici su u situaciji da ovladaju znanstvenim činjenicama, da bogate verbalnu kulturu, stječu znanja o potrebi povezivanja teorije i prakse, tj. osposobljavaju se za praktičnu i stvaralačku primjenu stečenih znanja. Vrlo je značajno što udžbenik potiče na usvajanje metoda i tehnika intelektualnog rada, čime se učenik osposobljava za samoobrazovanje i permanentno obrazovanje“ (Stevanović, 2001: 103).

„Uvođenje udžbenika u nastavu znači stvaranje didaktičkog prostora kao baze za primjenu, provjeru, vrednovanje i re-kreiranje udžbenika. Takav prostor pretpostavlja slobodu nastave, odnosno autonomiju učitelja koji jedini može provjeriti razinu kvalitete znanja. Udžbenik nastaje i razvija se s preglednim i razgovijetnim teorijskim uporištem, besprijekornim metodologijskim instrumentarijem i slijedom interpretacije koji za odgojno-obrazovni kontekst ima obnovljeno teorijsko i praktično značenje“ (Žužul, 2004: 35).

Udžbenik je medij poput radija i televizije koji pripadaju skupini masovnih medija. Razlika između masovnih medija i udžbenika jest da se udžbenik „strukturom i prijenosom svojih sadržaja može suprotstaviti masovnim medijima govoreći o medijskom odgoju i obrazovanju, a može ih iskoristiti kao dopunsko sredstvo u transmisiji znanja“ (Žužul, 2004: 39). Pojam udžbenika ne odnosi se više samo na knjigu, radnu bilježnicu, različite tiskane materijale i tekstove. Danas se udžbenik „proširuje i dograđuje svim multimedijjskim dimenzijama koje mu se mogu prema prirodi predmeta dodati raznovrsnim nosačima zvuka, slike, zvuka i slike na AV trakama, CD-ovima ili bazama podataka, kojima se možemo koristiti putem on-line mreže“ (Žužul, 2004: 39). U gotovo svakom udžbeniku, točnije, na korici udžbenika moguće je pronaći CD koji je namijenjen ponavljanju gradiva te proširivanju znanja. Spomenuti CD-ovi mogu biti namijenjeni darovitim učenicima, onima koji to nisu, kao i učenicima s posebnim potrebama. Uporaba CD-ova u nastavi samo je jedna od različitih strategija usvajanja i produbljivanja znanja kod učenika. Govoreći o medijima kao odgojno-obrazovnim sredstvima važno je spomenuti i ulogu računala koje zauzima dominantnu ulogu. Naime, djeca sve više vremena provode pred svojim računalima igrajući različite igre. Igrajući ih, djeca razvijaju motoričke sposobnosti te vježbaju kako u nekom trenutku reagirati. Svakodnevno su obasuti umjetnom inteligencijom. Osim u obiteljskom domu, sve se više

susreću s radom na računalu i u školi. Učenici ga primjerice koriste prilikom izrade PowerPoint prezentacije, plakata; u slučaju kada su im potrebne dodatne informacije itd. Praksa je pokazala kako uporaba računala pri učenju doprinosi motiviranijem i zanimljivijem učenju. Iako nove tehnologije donose određene prednosti, sudionici obrazovanja trebali bi se oduprijeti onim medijima koji bi u budućnosti mogli udaljiti udžbenik iz uporabe u nastavi.

Unutarnji sadržaj koncepcije udžbenika uključuje:

- „didaktičko-metodičko oblikovanje udžbenika
- -primjerenost korisniku (ponajprije psihološku)
- -jezično-stilsko oblikovanje udžbenika te
- -grafičko-likovno i tehničko oblikovanje udžbenika,, (Malić, 1986: 49).

Kada se govori o didaktičko-metodičkom oblikovanju udžbenika važno je istaknuti njegove sljedeće funkcije:

-,, *Informacijsku* – obuhvaća predmetni sadržaj za koji je udžbenik napisan, oblike rada za proučavanje sadržaja i mjeru obrazovnih sadržaja koje učenik mora usvojiti

- *Transformacijsku* – obuhvaća preradu obrazovnih sadržaja u skladu s ciljevima i zadacima odgoja, didaktičkim principima, psihofizičkim sposobnostima te elementima za motivaciju i aktivizaciju učenika u procesu učenja

- *Sistematizirajuću* – obuhvaća strogu sistematičnost obrazovnih sadržaja kako bi učenici ovladali elementima i zakonitošću znanstvene sistematike

- *Utvrdjivanje i samokontrola rada* – obuhvaća oblike rada kojima se učeniku omogućuje samostalno izvršavanje zadataka i rješavanje problema u svladavanju obaveznoga gradiva

- *Samoobrazovanje* - obuhvaća takve sadržaje i oblike rada koji bi trebali u učenika razviti želju i umijeće, sposobnost i potrebu za samoobrazovanjem

- *Integrirajuću* – obuhvaća takve oblike rada i odabir takvih postupaka koji bi učeniku pomogli u povezivanju znanja stečenoga na različitim izvorima

- *Koordinirajuću* – osigurava najfunkcionalniju upotrebu svih sredstava, svih izvora znanja koji se primjenjuju u procesu nastave, uvažavajući njihove komparativne prednosti, uključujući ih u čitav sistem informacija

- *Razvojno-odgojnu funkciju* – obuhvaća sadržaje i oblike rada koji posreduju u ostvarivanju harmonijske ličnosti: idejni i politički odgoj, odgoj patriotizma, socijalističkog internacionalizma“ (Malić, 1986: 25).

Po svojoj didaktičkoj namjeni udžbenik mora biti u skladu sa zakonitostima odgojno-obrazovnog procesa, odnosno mora precizirati strukturu odgojno-obrazovnog procesa (Poljak, 1980).

Primjerenost udžbenika korisniku predstavlja jednu od važnijih komponenti unutarnje koncepcije udžbenika. Riječ je o „čitavoj koncepciji udžbenika, koju mora prožeti didaktički princip primjerenosti kao unutrašnje vezivno tkivo , tražeći uvijek malo više od onoga što jest, vodeći računa o danome, ali i vodeći odgajanika prema zadanome, što će od njega zahtijevati stalan napor koji on može svladati radom i zalaganjem“ (Malić, 1986: 68).

Kada je riječ o jezično-stilskom oblikovanju udžbenika, prvenstveno se misli da je jezik jasan, prilagođen korisniku i usklađen sa odgovarajućom jezičnom normom. Ukoliko je „jezični izraz suviše složen, ako se govori suviše znanstvenom terminologijom, jezik postaje nerazumljiv, ako pak do kraja poštuje jezični izraz učenika korisnika, ako je primjeren stupnju njegova jezičnog razvoja, ne potiče učenikov jezični razvoj“ (Malić, 1986: 84).

Jezično-stilsko oblikovanje udžbenika podrazumijeva sljedeće:

- „udžbenik mora biti napisan primjerenim i suvremenim književnim jezikom
- upotreba sinonima mora biti pristupačna mogućnostima učenika
- znanstvena i tehnička terminologija mora biti prihvaćena kao jezični standard određenog područja
- upotrebi domaćih termina treba dati prednost
- tuđice upotrebljavati samo uz posebno vrijedno opravdanje
- stil kazivanja mora se odlikovati točnošću, preciznošću i uvjerljivošću
- stilski raznovrsnost jezičnog iskaza mora voditi računa o konkretnoj nastavnoj materiji i jezičnim mogućnostima učenika
- reproduktivna pitanja treba svesti na najmanju mjeru
- valja povećati broj suradničkih i poticajnih naloga (pitanja, vježbe, zadaci)
- valja izbjegavati duge i složene rečenice u kojima je kazivanje preglednije, a emocionalni naboj veći

- treba kombinirati različite načine obraćanja učeniku, stvarajući atmosferu suradnje i iluziju govornog jezika“ (Malić, 1986: 91).

Govoreći o likovno-grafičkom i tehničkom oblikovanju udžbenika, ilustracija u suvremenom udžbeniku zauzima značajno mjesto. Ilustracija je „integralni dio udžbeničke jedinice i označava posebnu vrijednost školskog udžbenika s ciljem da budi emocije i motivira učenika za komunikaciju s tekстом“ (Stevanović, 2001: 125). Osim što budi emocije i povećava motivaciju, ilustracija upućuje na promatranje, kreira različita raspoloženja te podatke prikazuje na vizualan način (Stevanović, 2001). Pri osmišljavanju samog udžbenika, ilustracijama se posvećuje mnogo pažnje te ista postaje jednako važna kao i sami tekst. Velik broj istraživanja pokazao je kako „boja daje širu i precizniju informaciju, u većem je suglasju s tekстом ili drugim sadržajem udžbenika, izaziva veći interes čitaoca, smanjuje zamor pri čitanju, stvara određenu emocionalnu napetost i mnogo više zadovoljava estetske potrebe učenika“ (Malić, 1986: 93).

Postoje tri kategorije ilustracije:

- „glavne ilustracije, koje mogu postati samostalan izvor znanja i zamijeniti osnovni tekst
- istoznačne ilustracije, koje se javljaju usporedo s osnovnim tekстом i povećavaju efikasnost udžbenika, npr. ilustracije u udžbenicima geometrije, matematike, fizike, kemije i dr., gdje je tekst bez ilustracije teško shvatljiv ili gotov nerazumljiv
- poslužujuće ilustracije, koje dopunjuju i pomažu razvijanje estetskoga i emotivnoga“ (Malić, 1986: 94).

7. VRSTE UDŽBENIKA

Kada je riječ o vrstama udžbenika, važno je spomenuti klasični i suvremeni udžbenik. Prema Stevanoviću (2001), klasični udžbenik ne motivira učenika na rad, smanjuje njegovu samostalnost, bezličan je te sadrži veliku količinu pojmova i činjenica.

Postoji nekoliko vrsta udžbenika, a to su:

- Sintetički
- Razgranati
- Programirani
- Višeizvorni

U sintetičkom udžbeniku „osigurane su sve komponente procesa obrazovanja, od pripremanja preko organiziranja, izvođenja, vježbanja ponavljanja do vrednovanja i praktičke primjene. U njemu je posebno istaknuta zajednička (timska) i samostalna učenikova istraživačka aktivnost“ (Stevanović, 2001: 130).

Prema Stevanoviću (2001), razgranati udžbenik učenika u nastavnom procesu navodi na samostalni rad kao i na samovrednovanje.

„Programirani udžbenik omogućava najviši stupanj individualizacije, što ima za posljedicu povećanje djelotvornosti nastavnog rada. Učenik se koristi prethodnim znanjima i napreduje vlastitim tempom, brže ili sporije usvaja pojedine dionice gradiva“ (Stevanović, 2001: 131).

„Višeizvorni ili multimedijски udžbenik označava udžbenik čiji je tekst opremljen i drugim izvorima (auditivnim, vizualnim, audiovizualnim). Tako se uz udžbenik nalaze gramofonske ploče, kazete, grafolije, slike, kao i upute za primjenu ostalih izvora znanja koji su kompatibilni s udžbeničkim tekstom koji treba usvojiti“ (Stevanović, 2001: 131).

8. UDŽBENICI ZA UČENIKE S POSEBNIM POTREBAMA

Kao što je već ranije u radu spomenuto, u skupinu učenika s posebnim potrebama spadaju daroviti učenici te učenici s teškoćama u razvoju. Učenici su to, koji zahtijevaju drugačiji pristup u obrazovanju, a samim time i njima namijenjene udžbenike. Rad s učenicima s posebnim potrebama podrazumijeva „stvaranje optimalnih uvjeta koji će omogućiti najmanje restriktivno okružje za njihov razvoj, prema otvaranju različitih odgojno-obrazovnih mogućnosti“ (Hrvatić, 2004: 122). Prilikom izrade udžbenika potrebno je uvažiti specifične potrebe učenika. Ne postoji univerzalni program koji bih se primijenio na svim učenicima sa smetnjama u razvoju, bez obzira o kojoj vrsti i stupnju je riječ. Kada se govori o udžbenicima namijenjenim učenicima s posebnim potrebama, važno je istaknuti „kako se jedan dio učenika (smetnje glasa i govora, motorike i smetnje ponašanja) koristi istim udžbenicima kao i ostali učenici, dok posebni udžbenici postoje za učenike sa smetnjama vida, sluha, inteligencije, kao i za darovite učenike“ (Hrvatić, 2004: 122-123).

8.1.UDŽBENICI ZA DAROVITE UČENIKE

Darovitim učenicima na raspolaganju su sljedeći programi:

1. prošireni (obogaćeni) program
2. program akceleracije (ubrzani program)

Osim navedenih, moguć je i program koji se primjenjuje u SAD-u za darovite učenike koji obuhvaća:

- „posebne sate iz pojedinih nastavnih predmeta
- podjelu razreda na skupine prema sposobnostima
- proširen program u redovitoj nastavi (nove teme, načini i metode stjecanja znanja – diferencirani udžbenici)
- slobodne aktivnosti
- dodatnu nastavu“ (Hrvatić, 2004: 124).

„Nova funkcija udžbenika u integriranoj nastavi za darovite učenike znači učenje prema vlastitom tempu i mogućnostima (projektni pristup), ali i osjećaj napretka. Jedna od sastavnica integrirane nastave jest i interaktivni udžbenik, kao što je kod inovacijskog programa američkih osnovnih škola OPEN EDUCATION, OPEN CLASSROOM. Takav je interaktivni udžbenik (polu) programiran – povezuje pojedine didaktičke centre, koji su opremljeni didaktičkim materijalom i omogućuje samostalan rad, predviđena je i mogućnost učenja u fleksibilno strukturiranim skupinama i individualizirani didaktički model. Tek u

individualiziranoj nastavi učenici mogu „učiti kako učiti“, razvijati sposobnost planiranja vlastitog obrazovanja, prema svladavanju metakognitivne strategije“ (Hrvatić, 2004: 124).

8.2. UDŽBENICI ZA UČENIKE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Učenici s teškoćama integriraju se u redoviti sustav obrazovanja gdje su im na raspolaganju udžbenici koji sadržajem i izgledom sličje standardnima, ali se od njih razlikuju grafički, slikovno, sadržajno te po vrsti papira. Iako se u literaturi može naići na širok spektar teškoća, udžbenici postoje samo za učenike s mentalnom retardacijom te za učenike s oštećenjem vida i sluha. Spomenuti udžbenici međusobno se razlikuju, ponajprije didaktički, a zatim i po različitim nastavnim metoda i oblicima.

Kada se govori o udžbenicima namijenjenima učenicima sniženih intelektualnih sposobnosti prvenstveno se odnose na učenike koji su sposobni za nastavni proces. Nastavni plan i program sadrži reducirani sadržaj, adekvatne metode i udžbenike koji su posebno didaktičko oblikovani (Hrvatić, 2004).

Slijepi i slabovidni učenici, ukoliko nemaju druge identificirane teškoće, uključuje se u redoviti sustav školovanja. S obzirom da je kod slijepih i slabovidnih učenika naglasak stavljen na taktilni, dodirni osjet, za udžbenike se upotrebljava Brailleovo pismo. Sve veći razvoj digitalne tehnologije tim učenicima omogućuje i njezino korištenje pri učenju koja djelomice može zamijeniti uporabu udžbenika pisanih na Brailleovom psimu (Hrvatić, 2004).

Glui i nagluhi se učenici u svojem svakodnevnom okruženju sureću s teškoćama komunikacije. Tijekom nastavnog procesa fokus se stavlja na vizualizaciju, na uporabu mnoštva ilustracija, crteža, grafikona te simbola. Stoga se udžbenici trebaju temeljiti na vizualizaciji (Hrvatić, 2004).

Izrada udžbenika namijenjenih učenicima s posebnim potrebama predstavlja važnu sastavnicu u nastavnom procesu. Ponajprije, kod učenika se smanjuje osjećaj neuspjeha, povećava motivacija, a samim time očekivanja i ocjenjivanje od strane učitelja sukladno je učeničkim sposobnostima, mogućnostima te uloženom naporu.

9. UDŽBENIK KAO INTERAKTIVNI MEDIJ

Tradicionalni oblik provođenja nastave kod učenika često izaziva dosadu te manjak motivacije za učenjem. Učitelji, kako bi to spriječili tijekom svojega rada koriste se različitim strategijama. U današnje vrijeme digitalnih tehnologija, epitet popularnosti dobivaju interaktivni udžbenici. Mnoge izdavačke kuće, poput Školske knjige i Profila bave se kreiranjem istih. Interaktivni udžbenici privlače pažnju učenika te povećavaju želju i volju za učenjem. Predstavljaju učinkovit i uzbudljiv način učenja. Pomoću njih, učenici fluidno usvajaju nove nastavne sadržaje. Njihovim korištenjem, ostvaruju određenu sinergiju sa nastavnim sadržajem, djeluju kao stvarnost u kojoj se usvajaju nova iskustva i spoznaje. Uporabom interaktivnih udžbenika u nastavi se potiče kreativnost, olakšava percepcija zadataka, povezuje teorija s praksom te se podupire aktivnost učenika.

S razvojem tehnologije djeca su sve više okružena različitim izvorima informacija. Jedan od izvora informacija jest i udžbenik kojeg učenici svakodnevno koriste u procesu obrazovanja. Udžbenik kao izvor znanja, učenike bi trebao poticati na razvitak istraživačkog duha te mišljenja (Peko, Borić i Vujnović, 2004). Interaktivni je udžbenik onaj koji je „usredotočen na one koji uče, koji je povezan s njihovim ciljevima i postojećim znanjima te koji osposobljava učenika za suočavanje s problemima, putovima rješavanja te načinom primjene rješenja tih problema“ (Peko, Borić i Vujnović, 2004: 141).

Upotrebom interaktivnih udžbenika, razred se „pretvara u okolinu u kojoj učenici slobodno razmjenjuju znanje. Potrebno je dobro razmisliti hoće li udžbenik i prateći didaktički materijali pobuditi učenikovo zanimanje. Sadržaj ne bi trebao biti niti prejednostavan ni pretežak za raspon učeničkih sposobnosti“ (Peko, Borić i Vujnović, 2004: 148).

10. PROVOĐENJE INKLUZIJE NA SATU RAZREDNIKA

Osim što su teme o inkluziji zastupljene u udžbenicima, postoje i brojne teme i međuteme koje se provode na satu razrednika. Inkluzija je proces koji traži prilagođavanje i pružanje potpore svih sudionika školske ustanove kroz različite aktivnosti. Jedan od ključnih čimbenika u tom procesu jest potpora vršnjaka te njihovo razumijevanje. U skladu s tim provode se različite aktivnosti, poput predavanja i radionica, temeljem kojih se kod učenika potiče osjećaj empatije i razumijevanja prema učenicima s posebnim potrebama. U nastavku će biti navedeni prijedlozi sata razrednika gdje su zastupljene teme o inkluziji.

10.1. KORAK NAPRIJED

Radionica *Korak naprijed* namijenjena je djeci od 9-11 godine u kojoj se obrađuju sljedeće etičke vrijednosti, teme i pod teme: poštovanje, empatija, dijalog, tolerancija i odgovornost. Cilj radionice je razumjeti različitosti te ih učiti poštovati (Ćurko i sur., 2015). Na početku same radionice učenicima se postavlja pitanje poznaju li neku vrstu teškoće. Ukoliko je potrebno, učitelj može pomoći različitim potpitanjima. Učenike se zatim podijeli u šest skupina te se u svakoj skupini nalazi po jedan učenik s određenom teškoćom. Učiteljica dijeli radne listiće na kojima se nalaze određene aktivnosti. Svaka grupa raspravlja može li ih izvršiti. Nakon što su raspravili, predstavnici svoje grupe dolaze pred ploču i učitelj čita aktivnosti. Ako učenik može obaviti određenu aktivnost mora se pomaknuti korak unaprijed, a ukoliko ne može, ostaje na istom mjestu (Ćurko i sur., 2015). Na kraju radionice, učiteljica postavlja pitanja: „Što možete vidjeti (Zašto su neka djeca ispred drugih)?, Kako se osjećaju (prvi i posljednji)? Zašto se tako osjećaju?, Mislite li da je razlika među njima dobra ili loša?, Možemo li popraviti ili utjecati na naše posebne potrebe?, Tko se treba prilagoditi, ako uopće netko treba?, Što možemo učiniti da stvorimo dobre/bolje uvjete za svu djecu?“ (Ćurko i sur., 2015: 4).

10.2. PRIHVAĆANJE RAZLIČITOSTI

Tema nastavnog sata nosi naziv *Prihvaćanje različitosti*. Cilj nastavnog sata jest upoznati učenike s različitostima u gledanju na svijet u svakodnevici i gledanju na različitosti, te utjecaj predrasuda i stereotipa (Prlić, 2005: 292). Uvodni dio sata započinje razgovorom o rezultatima ankete na temu tolerancije koja je provedena prije početka sata. U središnjem dijelu sata, kroz aktivnost „stvari nisu onakve kakvima se čine“ objašnjavaju se pojmovi kao što su predrasude, stereotipi i njihove posljedice. U završnom dijelu sata provodi se aktivnost pod nazivom „etiketa“ (Prlić, 2005).

10.3. PREPOZNAVANJE I RAZUMIJEVANJE POTREBA

Tema nastavnog sata nosi naziv *Prepoznavanje i razumijevanje potreba*. Cilj nastavnog sata jest naučiti prepoznati i razumjeti vlastite potrebe, kao i potrebe drugih. Sat započinje samostalnim radom na tekstu na temu ljudskih potreba i izvora ponašanja, bilo da je riječ o stečenom ili urođenom ponašanju. Potom slijedi diskusija i razgovor „Nitko kao ja“ gdje učenici trebaju prepoznati svoje posebnosti (Prlić, 2005).

10.4. PRAVO I ODGOVORNOST

Na satu razrednika pod nazivom *Pravo i odgovornost* učenici će „u aktivnosti i tijekom zajedničke igre imati iskustvo simboličkog skupljanja prava i baratanja s odgovornošću, početak će razmišljati o pravima i odgovornosti“ (Gabelica Šupljika i Radmilo, 2005: 246). Za sat je potrebno pripremiti sljedeće: loptice od papira na kojima piše jedno od prava, posudu za ubacivanje loptica, kasetofon s glazbom, te lopticu – „vrući krumpir“.

U prvom dijelu sata igra se košarka na način da se razred podijeli u tri skupine. Svaka grupa ima loptice na kojima piše jedno dječje pravo. Svaka grupa ima svojega predstavnika. U razdoblju od tri minute, predstavnici grupa natječu se tko će više loptica ubaciti u posudu (Gabelica Šupljika i Radmilo, 2005: 247).

U drugom dijelu sata igra se „Vrući krumpir“. Razred je potrebno podijeliti u dvije skupine. Igra se provodi na način da se pusti glazba i dok ona traje, učenici jedni drugima dodaju lopticu koja predstavlja „vrući krumpir“ tj. odgovornost. Cilj je lopticu predati što je prije moguće drugom učeniku. Kada glazba stane, jednom od učenika loptica ostaje u ruci jer je nije uspio predati sljedećem učeniku (Gabelica Šupljika i Radmilo, 2005).

Važnost provođenja tema o inkluziji na satu razrednika ogleda se u tome što učenici na neformalan način, kroz igru usvajaju inkluzivne teme. Provodeći različite aktivnosti poput radionica, stvara se inkluzivno društvo koje prihvaća različitosti, koje postaje osjetljivije na potrebe drugih i koje zna što znači poštivanje i ravnopravnost. Provodeći spomenute vrijednosti u školama, stvaraju se pojedinci koji uče prihvaćati i razvijati svoju osobnost, ali i kako prihvaćati posebnosti drugih.

11. EMPIRIJSKI DIO

11.2. PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja su teme o inkluziji koje su zastupljene u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole. Pojam inkluzije sve je češće zastupljen u odgoju i obrazovanju, stoga je potrebno detaljnije proučiti teme o inkluziji. Učitelji su glavni nositelji provođenja inkluzije u školama. Oni su ti koji obrađuju teme o inkluziji u nastavnom procesu te su zaslužni za formiranje inkluzivnih učionica u kojima se svako dijete osjeća ravnopravno i prihvaćeno.

Cilj ovog diplomskog rada je istražiti koliko su teme o inkluziji zastupljene u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole i u kojim predmetima razredne nastave.

11.3. ZADACI ISTRAŽIVANJA

Zadaci ovoga istraživanja su sljedeći:

- istražiti koje su inkluzivne teme zastupljene u udžbenicima iz Prirode i društva u četvrtom razredu osnovne škole
- istražiti koje su inkluzivne teme zastupljene u udžbenicima iz Hrvatskog jezika u četvrtom razredu osnovne škole.

11.4. METODA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je provedeno metodom rada na dokumentaciji. U svrhu istraživanja korišteni su udžbenici za četvrti razred osnovne škole, i to sljedeći: *Zlatna vrata 4*, *Svijet riječi 4*, *Čarolija riječi*, *Kuća putujuća*, *Škrinjica slova i riječi 4*, *Trag u priči 4*, *Sunčani dani 4*, *Govorimo, čitamo, pišemo hrvatski 4*, *Čitam i pišem 4*, *Od slova do snova 4*, *Hrvatski na dlanu 4*, *Nina i Tino 4*, *Istražujemo naš svijet 4* i *Eureka 4*. Riječ je o udžbenicima različitih nakladničkih kuća: Školska knjiga, Alfa, Profil, Ljevak te Alka Script.

12. OBRADA I INTERPRETACIJA REZULTATA

12.1. ZLATNA VRATA 4 – 2021.

Zlatna vrata 4 integrirani je udžbenik za četvrti razred osnovne škole čije su autorice Sonja Ivić i Marija Krmpotić. Izdan je 2021. godine od strane jedne od najvećih izdavačkih kuća u Hrvatskoj, Školske knjige. Udžbenik se sastoji od dva dijela te sadrži i dodatne digitalne sadržaje. U prvom dijelu udžbenika zastupljena je samo jedna nastavna jedinica u kojoj je obrađena tema o inkluziji i nosi naziv *Crne oči na prozoru*. Drugi dio ne sadrži ni jednu temu o inkluziji.

12.1.1. CRNE OČI NA PROZORU

Crne oči na prozoru ulomak je iz knjige *Filipini iza ugla* u udžbeniku *Zlatna vrata 4*. Priču je napisao Tito Bilopavlović. U središnju radnje nalaze se dvoje djece po imenu Filip i Ivanka. Priča započinje dječakom Filipom koji na prozoru ugleda djevojčicu Ivanku. Njegovu pažnju privukle su Ivankine oči za koje ističe da su poput sna. Filip je na različite načine pokušavao privući njezinu pažnju; izvodio je gimnastiku, pisao joj pjesme. Kada je shvatio da njegov napor nije urodio plodom, odlazi kod djevojčice kući. Tu se dolazi do glavne okosnice ove priče. Naime, Filip saznaje od Ivankine majke da je Ivanka slijepa te da nema prijatelje. Filip se tome začudi i odluči je odvesti u kino zajedno sa svojim prijateljima. Filip je empatičan dječak što potvrđuje sljedeća rečenica: „Držat ćemo se za ruke i proći sva raskrižja zajedno, ja ću joj pričati ono što vidim, a ona će meni govoriti ono što čuje“ (Krmpotić i Ivić, 2023: 108-109).

Spomenuta priča donosi snažnu poruku o prijateljstvu i o tome kako se trebamo odnositi prema djeci s teškoćama. Učenici na temelju priče uče kako treba postupati s djecom s teškoćama te da bez obzira o kojoj je invalidnosti riječ treba biti empatičan i tolerantan. Primjerice, dječaku u priči sljepoća djevojčice nije predstavljala barijeru u sklapanju prijateljstva, dapače, dječak se ponio vrlo humano. Osim poruke o prijateljstvu i o tome kako se treba odnositi prema djeci s teškoćama, jedna od pouka je i ta da su sva djeca jednaka, imali teškoću ili ne te da svako biće na svijetu jednako vrijedi bez obzira na hendikep. Nastavna jedinica popraćena je različitim citatima koje vezujemo uz ovu tematiku. Primjerice, na početku same priče nalazi se obavijest kako se 3. prosinca obilježava Međunarodni dan osoba s invaliditetom. U sklopu ove nastavne jedinice, učenici uče i o Brailleovom pismu namijenjenom slijepim i slabovidnim osobama kao i o uporabi bijelog štapa koji im omogućuje lakše kretanje.

12.2. ZLATNA VRATA 4 – 2010.

Zlatna vrata 4 čitanka je i udžbenik za hrvatski jezik u četvrtom razredu osnovne škole. Riječ je o izdanju iz 2010. godine nakladničke kuće Školska knjiga. Autorice su Marija Krmpotić i Sonja Ivić. Udžbenik je popraćen mnoštvom ilustracija koje je osmislio ilustrator Roland Gambiroža. U ovom osmom izdanju, nalaze se dvije inkluzivne teme. Jedna je već sadržana i u prijašnjim izdanjima, a riječ je o priči pod naslovom *Crne oči na prozoru* dok je pjesma *Hoću znati* prvi put zastupljena u ovom izdanju.

12.2.1. HOĆU ZNATI

Hoću znati pjesma je našeg poznatog dječjeg književnika Ratka Zvrka. Pjesma se sastoji šest kitica, odnosno strofa. Svaka strofa sastoji se od pitanja na koja nije moguće dati odgovor. Lirski subjekt u pjesmi je radoznao dječak koji postavlja pitanja na koja je teško, pa čak i nemoguće dati odgovor. Može se zaključiti kako riječ o darovitom dječaku jer su darovita djeca „vrlo maštovita i kreativna te umno sazrijevaju brže od svojih vršnjaka“ (Adžić, 2011: 173). Darovita djeca, osim što su maštovita, postavljaju mnoštvo pitanja. Tako se u gotovo svakoj strofi pjesme *Hoću znati* nalaze pitanja na koja je teško odgovoriti, kao što je primjerice slučaj odmah u prvoj strofi: „Hoću znati, želim znati mnogo više nego prije, hoću znati, želim znati, gdje se Sunce krije“ (Krmpotić, Ivić, 2017: 8). Isti je slučaj i u trećoj strofi: „Želim znati koji motor jata ptica uvis diže, gdje su staze po kojima i na Mjesec čovjek stiže“ (Krmpotić, Ivić, 2017: 8).

Darovita djeca zahtijevaju drugačiji pristup radu, kao što je i slučaj s djecom s teškoćama u razvoju. To su djeca koja su prepuna znatiželje, bujne mašte, kreativnosti, visoke kognitivne inteligencije što rezultira postavljanjem različitih pitanja na koja je često nemoguće odgovoriti kao što je riječ u ovoj pjesmi. Svaki učitelj bi trebao poticati učenikovu darovitost i nastojati da se ista njeguje. Osim učitelja, važnu ulogu dakako imaju roditelji kao i šira društvena zajednica.

12.3. SVIJET RIJEČI – 2022.

Svijet riječi 4 integrirani je udžbenik za četvrti razred osnovne škole čiji su urednici Terezija Zokić, Benita Vladušić, Ankica Šoanić i Jadranka Jurić. Udžbenik je izdan 2022. godine od izdavačke kuće Školska knjiga. *Svijet riječi 4* sastoji se od dva dijela. U prvom dijelu udžbenika zastupljena je jedna tema o inkluziji koja se zove *Helena prije i poslije*, dok u drugom dijelu nisu zastupljene teme o inkluziji.

12.3.1. HELENA PRIJE I POSLIJE

Helena prije i poslije priča je autorice Mirjane Mrkele. Glavni lik u priči je djevojka zvana Helena. Helena je vesela djevojka koja je voljela isprobavati različite boje kose: „Sjećam se da je jednom kosu obojila u tamnije i svjetlije nijanse crvene boje“ (Zokić i sur., 2022: 40). U jednom trenutku, točnije, jedne noći, njezin se život preokrenuo naglavačke. Doživjela je prometnu nesreću, pala je s motora i tako ozlijedila kralježnicu što je uzrokovalo nepokretnost. Unatoč tome, Helena nije izgubila vedar duh po kojem je bila poznata. Osmijeh nikada nije skidala s lica. Dokaz da je pozitivan duh zadržala i nakon nesreće pokazuje sljedeća rečenica u priči: „Sluša izvrsnu glazbu, izvrsno napucava loptu šakom i sretno se smije“ (Zokić i sur., 2022: 40).

Priča *Helena prije i poslije* učenicima odašilje prelijepu poruku, a to je da usprkos nedaćama koje život donese nikad ne skinemo osmijeh s lica. To nam dokazuje i glavna junakinja ove priče koja je zadržala vedrinu duha unatoč nesreći koja joj je promijenila život. U priči se osim Helene spominje i dječak koji je s njom volio igrati nogomet. Nakon nesreće, nastavili su igrati nogomet, ali je nogomet poprimio drugačiju verziju. Naime, nogomet se igrao rukama i njima je to bilo jako zabavno. *Helena prije i poslije* priča je o prelijepom prijateljstvu koje se nastavilo nakon nesreće, usprkos hendikepu. Svako biće na ovome svijetu jednako vrijedi i tu vrijednost nikako ne umanjuje veći ili manji stupanj teškoće.

12.4. HRVATSKI NA DLANU 4 – 2014.

Hrvatski na dlanu 4 udžbenik je i čitanka iz hrvatskog jezika za četvrti razred osnovne škole. Autori udžbenika su Vesna Marjanović, Andrea Škribulja, Marina Gabelica i Renata Gudelj. *Hrvatski na dlanu 4* udžbenik je izdavačke kuće Profil. U spomenutom izdanju zastupljene su dvije teme o inkluziji: *Poruke mira djeci svijeta* i *Epi, lepi, si, ja*.

12.4.1. PORUKE MIRA DJECI SVIJETA

Tekst *Poruke mira djeci svijeta* isječak je iz članka Ankice Rakas-Drljan koji govori o pravima djeteta, toleranciji i ravnopravnosti. Upravo su tolerancija i ravnopravnost jedni od temeljnih postulata inkluzije. Okosnicu ovoga teksta čine različite aktivnosti koje se provode u školi u sklopu promicanja dječjih prava, tolerancije i ravnopravnosti. Učiteljice koje se spominju u tekstu zajedno su sa svojim učenicima izrađivale plakate o toleranciji i ravnopravnosti, narukvice na kojima su istaknuta prava djece te različite radionice i prezentacije. U tekstu se nalazi i jedna poučna izreka koja glasi: Svi smo vrijedni pažnje i poštovanja. Važnost ovoga teksta jest što učenici čitajući ga uče kako poštovati ljudska prava, biti tolerantan i na koncu imati na umu kako su svi ljudi ravnopravni. Razvijajući takvu svijest od samih početaka, djeca će postati ljudi koji su osjetljiviji na potrebe drugih, a samim time će i društvena slika biti puno kvalitetnija.

12.4.2. EPI, LEPI, SI, JA

Epi, lepi, si, ja je priča koju je napisala Dijana Čupić. U središtu radnje je dječak koji ima kroničnu bolest epilepsiju. Priča započinje crkvenom misom gdje je dječaku postalo loše te je pao u nesvijest. Uzrok nesvjestice nije bio poznat sve do dolaska u bolnicu gdje liječnik dječakovim roditeljima kazuje kako njihov sin ima kroničnu bolest zvanu epilepsija. Kada su dječakovi školski prijatelji saznali za njegovu dijagnozu od toga dana ga nisu više zvali imenom, već Epi, lepi, si, ja. Dječakove roditelje su svi ostali gledali sa žaljenjem. Nekolicina prijatelja bila je otada sumnjičava prema prijateljstvu s glavnim junakom priče, ali ipak većina je nastavila prijateljstvo. U skupinu djece s teškoćama u razvoju spadaju i djeca koja boluju od kroničnih bolesti, kao što je slučaj u ovom književnom tekstu. Djecu od najranije dobi treba učiti kako su djeca s teškoćama kao i sva ostala djeca te da se ih na osnovi njihove teškoće, u ovom slučaju bolesti, ne prosuđuje. Djecu s određenom teškoćom nikako ne bi smjeli zvati po teškoći, već po njihovom imenu. Učitelj bi trebao upoznati ostale učenike sa situacijom i naučiti ih kako reagirati u situacijama kada nastupi epileptički napadaj. Ipak je riječ o novoj situaciji na koju učenici nisu naviknuti. Svaki učenik s određenom teškoćom

donosi izazove i dinamiku u nastavni proces, pa tako i kad je riječ o kroničnoj bolesti, epilepsiji. Važno je razgovarati s učenicima kako ne bi došlo do toga da se dijete zbog svoje poteškoće osjeća odbačeno od strane svojih vršnjaka.

12.5. ČAROLIJA RIJEČI – 2020.

Čarolija riječi jest čitanka i jezični udžbenik u četvrtom razredu osnovne škole. Autori su Dubravka Težak, Sanja Polak i Darko Cindrić. Riječ je o 7. izdanju udžbenika izdavačke kuće Alfa. U spomenutom izdanju nalazi se jedna tema o inkluziji, a spomenuta nastavna jedinica nosi naziv *Tom*.

12.5.1. TOM

Tom je ulomak iz knjige *Pustolovine Toma Sawyera* američkog književnika Marka Twaina. U središtu ove priče nalaze se dva dječaka. Jedan od dječaka zove se Tom, a drugi pridošlica i u priči ga se oslovljava samo kao dječak. Dječak pridošlica bio je lijepo odjeven i držao se veoma kulturno što se Tomu nije svidjelo. Dječak se i vanjštinom i ponašanjem razlikovao od Toma. Trzavice između dvojice dječaka započele su prepirkama koje su završile tučnjavom na tlu: „Borili su se i vukli za kose i odijelo, udarali i grebli po nosovima i pokrivali se prašinom i slavom“ (Težak i sur., 2020: 81).

Uzrok svađe dvaju dječaka iz priče je različitost. Kada je glavni lik ove priče, Tom, ugledao dječaka drugačijeg od sebe počeo se neprimjereno ponašati. Na temelju njihovog ponašanja i govora saznajemo njihove osobine. S djecom je potrebno razgovarati o različitosti, objasniti im da se različitosti trebaju poštovati i uvažavati. Osim toga, potrebno je razvijati osjećaj empatije, suosjećanje s drugima te nediskriminativni stav. Svi ljudi na planeti su drugačiji i upravo je u tome ljepota. Primjerice, razlikujemo se po sposobnostima, navikama, boji kože, jeziku, nacionalnoj pripadnosti itd. Važnu ulogu u prihvaćanju različitosti imaju roditelji jer se dijete od najranije dobi uči društvenim vrijednostima. Učitelj u razrednom ozračju može poticati interkulturalnost na različite načine, kao što su primjerice različite radionice, izrada plakata, razgovori i slično.

12.6. ČITAM I PIŠEM – 2021.

Čitam i pišem 4 udžbenik je za 4 razred osnovne škole. Autorice su Tamara Turza-Bogdan i Slavica Pospiš. Riječ je o prvom izdanju iz 2021. godine izdavačke kuće Alfa. Svaka je nastavna jedinica popraćena zanimljivim ilustracijama čija je ilustratorica Nataša Knežević. U udžbeniku su zastupljene tri teme o inkluziji: *Zov dubine*, *Međuzvezdani letač* i *Umišljeno jaje*.

12.6.1. ZOV DUBINE

Zov dubine priča je iz istoimenog romana književnice Rosie Kugli. Glavni lik je dječak Krstijan koji je zajedno sa svojom majkom napustio rodni Krapanj i otišao živjeti u Oslo, glavni grad Norveške. Otišavši sa otoka, shvatio je koliko mu nedostaje. Nedostajao mu je njegov dom, prijatelji i more. Zbog toga je bio izrazito tužan. Mama mu je obećala da će posjetiti otok za vrijeme ljetnih mjeseci. Dok je živio na otoku, Kristijanu je omiljeni hobi bio ronjenje. Dolaskom u Oslo sve su mu više nedostajale morske dubine otoka Krapnja. Kako je vrijeme prolazilo, dječak je u Oslu stekao nove prijatelje s kojima je izvodio različite nepodopštine. Družio se s djecom iz različitih zemalja; Abdulom koji je bio iz Albanije i Muminom iz Sjeverne Makedonije. Postali su pravi prijatelji iako su dolazili iz različitih zemalja i kultura. Kristijan im je često pričao o svom otoku i ronjenju.

Priča *Zov dubine* donosi sliku prijateljstva između trojice dječaka koji dolaze iz različitih zemalja s različitim kulturama. Usprkos kulturološkim razlikama pronašli su zajednički jezik i izgradili prijateljstvo. Djecu se od najranije dobi treba upoznavati s pojmom multikulturalnosti te „razbijati“ kulturološke predrasude i stereotipe. Svako dijete bez obzira iz koje države ili kulture dolazilo, jednako je svakom drugom djetetu. U društvu se često nailazi na diskriminativan stav prema ljudima iz drugačijih društvenih skupina. Stoga je kod djece potrebno razvijati svijest kako je svaki kulturološki identitet jednako vrijedan.

12.6.2. MEĐUZVJEZDANI LETAČ

Međuzvezdani letač kratka je priča autora Grigora Viteza. U središtu radnje nalazi se dječak koji sanja. S obzirom da mu je u školi bilo sve jako dosadno, ponajviše matematika, odlučio je snovima otputovati u daleka prostranstva svemira. Sanjareći je posjetio zvijezda Andromede i Lave, Velikog medvjeda i Orla, kao i svemirski brod i prostranstva. Na kraju svemirskog putovanja, posjetio je Lajkin grob. Bespuća svemira su ga umorila te je odlučio nastaviti spavati. Iz ove priče saznajemo kako je riječ o darovitom djetetu. To potkrepljuje rečenica u kojoj se navodi kako je dječaku jako dosadno u školi, štoviše, okarakterizirao ju je

kao glupom. Darovitim uenicima najčešće je dosadno u školi jer gradivo koje se uči već znaju. Osim toga, najčešće ih zanimaju područja znanosti koja nisu do kraja istražena, u ovom slučaju svemir.

12.6.3. UMIŠLJENO JAJE

Umišljeno jaje pjesma je autorice Ivanke Borovac. Po naslovu se može zaključiti kako je glavni lik pjesme jaje, i to umišljeno. Sebe je smatralo najljepšim jajetom, dok je ostala jaja nazivalo pogrđnim imenima. Bilo je to vrijeme Uskrsa, kada su se bojala jaja. Jajetu se nisu sviđele uskršnje boje, kao ni bojanje u luku. Ugledalo je pisanicu na jednoj fotografiji i poželjelo biti identično. Ono je htjelo biti drugačije i ljepše od ostalih. Međutim, jaje se spotaknulo i palo je na tlo. Ljuska je napukla i jaje više nije bilo najljepše. Nakon toga događaja nitko nije želio jaje.

Umišljeno jaje je pjesma napisana u prenesenom značenju. Pjesma ne govori samo o jajetu koje je htjelo biti najljepše, međutim to nije postalo, već pjesma u sebi sadrži pouku o poštivanju drugih i prihvaćanju različitosti. Naime, na samom početku pjesme jaje je bilo umišljeno i sebe je smatralo daleko ljepšim od drugih jajeta. Štoviše, drugima se izrugivalo. Kako je pjesma dalje tekla, tako se i njegova situacija mijenjala. Zbog svojih loših postupaka završilo je na tlu i više nije bilo najljepše. Kada više nije bilo najljepše, nitko ga nije htio. Jaje u spomenutoj pjesmi predstavlja lirski simbol, ono se poistovjećuje s ljudima. Naime, ukoliko se prema drugima ne ponašamo pravedno i pošteno ne možemo očekivati da će nas drugi ljudi poštovati i voljeti. Osim toga, druge i drugačije treba poštovati i imati na umu kako su svi jednaki i ravnopravni. Čitajući ovu pjesmu, učenici uče o prihvaćanju različitosti i poštivanju drugih.

12.7. ŠKRINJICA SLOVA I RIJEČI 4 – 2021.

Škrinjica slova i riječi 4 udžbenik je iz hrvatskog jezika za četvrti razred osnovne škole. Autori su Dubravka Težak, Marina Gabelica, Vesna Marjanović i Andrea Škribulja Horvat. Udžbenik se sastoji od dva dijela u kojem su zastupljene tri teme o inkluziji: *Sam svoj majstor*, *Dječak koji je zauzdao vjetar* te *Nečujni govor*. Riječ je o prvom izdanju udžbenika iz 2021. godine izdavačke kuće Alfa.

12.7.1. SAM SVOJ MAJSTOR

Sam svoj majstor naziv je nastavne jedinice udžbenika iz hrvatskog jezika *Škrinjica slova i riječi 4*. Zapravo je riječ o kratkom dječjem dokumentarcu Đure Gavrana. Hrvatska radiotelevizija s ovim je dokumentarcem sudjelovala na eurovizijskoj razmjeni dokumentaraca namijenjenih djeci. Redatelj i snimatelj filma je Đuro Gavran, montažer je Filip Karabelj, a za glazbenu komponentu zaslužan je Nenad Kovačić. Radnja dokumentarca traje 15 minuta. U središtu filma je dječak Karlo Krnjić koji ima 12 godina. Dječak ima vješte ruke i mnogo talenata. Popravlja različite stvari, od usisavača, bicikala do automobila. Njegova je radionica prepuna različitih stvari. Jednog mu je dana na um pala jedna zamisao, stvoriti automobil na pedale. Karlo je dječak koji ima poteškoću, a riječ je o disleksiji, stoga teže čita. U ispunjavanju školskih obveza pomažu mu roditelji, sestra te učitelji. Osim u školskim obvezama, obitelj i prijatelji Karlu pomažu i u čitanju različitih knjiga i priručnika o izumiteljstvu.

Kao što je spomenuto ranije u tekstu, Karlo je dječak koji ima disleksiju. Disleksija je poremećaj čitanja. Riječ je poremećaju koji pogađa sve veći broj djece. Dječakova ga teškoća ne spriječava u ispunjenju svakodnevnih obveza, čak štoviše, on je vješt izumitelj. Djeca s disleksijom su veoma kreativna i maštovita. To nam dokazuje i glavni lik ovoga dokumentarnog filma. U poteškoći koju ima nikada nije vidio problem. U tekstu se također spominje i podršku koju Karlo ima. U svemu mu pomažu njegovi roditelji i sestra, kao i učitelji, prijatelji te susjedi. Podrška je veoma važna djeci s teškoćama, u smislu iskazivanja pažnje, pozornosti i ohrabivanja. To su djeca kojima je potrebna pomoć u svakidašnjem funkcioniranju. Osim toga, potrebna je i suradnja sa stručnim timom koji će znati kako postupati s djetotom i omogućiti što bolju kvalitetu života.

12.7.2. DJEČAK KOJI JE ZAUZDAO VJETAR

Dječak koji je zauzdao vjetar je autobiografska priča o dječaku Williamu Kamkwambi. Na početku priče saznajemo da je dječak porijeklom iz Malavije, ali živi u malome selu Masitala. Živi zajedno s roditeljima i šestoro sestara. Williamova se obitelj bavi poljoprivredom, ali ne ostvaruju dovoljno prihoda za život. Uslijedilo je razdoblje velike suše i usjevi su propali. Teški uvjeti života doveli su do toga da Williamu roditelji nisu mogli plaćati školovanje. Međutim, William nije odustao od školovanja. Svakoga je dana posjećivao seosku knjižnicu kada mu je za oko zapela jedna knjiga. Bila je to knjiga o vjetrenjačama. S obzirom da selo nije imalo struje, a bilo je poznato po vjetru, odlučio je napraviti vlastitu vjetrenjaču. Započeo je potragu za različitim materijalima koji će mu biti potrebni za rad na vjetrenjači. Svakoga je dana obilazio mnoštvo odlagališta otpada. Bio je ustrajan da vlastitu zamisao provede u djelo. I bi tako, William je napravio vjetrenjaču koja je napajala uređaje u kući, a osmislio je i pumpu koja je crpila vodu iz bunara i tako napajala polje. Williamova obitelj ponovo je zasadila usjeve i uspješno se vratila poljoprivredi. Kada se pročulo za Williamov izum, njegov dom postalo je mjesto s mnoštvom posjetitelja. Osim u njegovom selu, vijest se proširila diljem svijeta. William je postao slavan i svatko je za njega čuo. Brojni ljudi su mu htjeli plaćati školovanje. On se i dalje nastavio truditi kako bi sebi i svojoj obitelji stvorio bolji život. Naime, napravio je još četiri vjetrenjače, te je sudjelovao u izgradnji seoske škole i digitalne knjižnice.

U ovoj se priči proteže tema o inkluziji jer je glavni junak ove priče, William Kamkwambi, nadareno dijete. Zahvaljujući visokoj kognitivnoj razini, maštovitosti i upornosti izumio je vjetrenjaču koja je njemu i njegovoj obitelji osigurala bolji život i na koncu izvukla iz siromaštva.

12.8. TRAG U PRIČI 4 – 2022.

Trag u priči 4 je udžbenik iz hrvatskog jezika za četvrti razred osnovne škole. Autori udžbenika su: Vesna Budinski, Martina Kolar Billege, Gordana Ivančić, Vlatka Mijić te Nevenka Puh Malogorski. Riječ je o udžbeniku izdavačke kuće Profil Klett. Trag u priči sadrži tri teme o inkluziji: *Boje sreće*, *Od nevolje do prijateljstva* i *Godina 1874*.

12.8.1. BOJE SREĆE

Boje sreće je tekst o osjećajima. Učiteljica je učenicima postavila zadatak. Svatko je trebao nacrtati krugove u različitim bojama i na njima napisati radost, tuga, ljutnja, prijateljstvo, obitelj, strah, sram, ljubav, smijeh, plač i dosada. Nakon što su svi učenici napravili svoje krugove, zajedno s učiteljicom razgovarali su o osjećajima. Osim toga, povezivali su boje sa osjećajima. Svatko je od učenika različito interpretirao svoje osjećaje. Na kraju je učiteljica kazala kako su svi ljudi zapravo različiti i kako nitko nije bolji ili lošiji od drugih.

U tekstu *Boje sreće* najvažnija rečenica je rečenica koju je izrekla učiteljica a glasi kako su sve osobe na svijetu različite, svi jednako vrijede te kako nema boljih ili lošijih. Tu misao stalno treba imati na umu, jer kada bi se ona njegovala u praksi, svijet bi zasigurno bio ljepše mjesto. Djecu je potrebno učiti različitostima jer će samim time postati bolje osobe.

12.8.2. OD NEVOLJE DO PRIJATELJSTVA

Od nevolje do prijateljstva tekst je koji govori o mucanju, disleksiji i disgrafiji. Na početku teksta se spominje mucanje koje se opisuje kao napor prilikom izgovaranja riječi i glasova. Mucanje dovodi do ponavljanja istih riječi više puta te do poteškoća izgovora određenih riječi i glasova. Do poteškoća pri izgovoru ponajviše dolazi kada se osoba uzruja ili je pod određenim pritiskom. U tekstu se navodi kako ljudi koji mucaju prelijepo pjevaju. Disgrafija se opisuje kao mijenjanje slova i slogova koji dođu na pogrešno mjesto ili se jednostavne stvori višak slova. Kod disleksije za vrijeme čitanja dolazi da glasovi zamijene mjesta pa dovodi do toga da osoba kaže drugačije od onoga što želi. Osim mucanja, disgrafije i disleksije navodi se teškoća izgovora slova r koja se zove rotacizam.

Iako tekst govori o teškoćama (mucanje, disgrafija, disleksija, rotacizam) ono šalje snažnu poruku o prijateljstvu. Naime, ako netko ima prijatelja ili prijateljicu s teškoćom treba mu biti podrška, imati razumijevanju te mu pružiti pomoć u bilo kojem trenutku. Važno ga je ohrabrivati, ne požurivati, biti strpljiv i pomoći mu da se osjeća sretno i veselo.

12.8.3. GODINA 1874.

Godina 1874. je priča koju je napisala Sanja Lovrenčić. U središtu priče nalazi se djevojčica s poremećajem zvanim diskalkulija. Diskalkulija spada u skupinu specifičnih teškoća učenja uz disleksiju i disgrafiju. Djevojčici iz priče spomenuti poremećaj zadaje mnoštvo problema u školi, ali i izvan nje. Primjerice, kako se navodi u priči, djevojčica će umjesto 1874. napisati 1784. ili 1478. Može upamtiti znamenke, ali ne i njihov redoslijed. Majka joj je na različite načine pokušala olakšati, na način da ju je učila da brojeve zamisli kao slike, međutim, djevojčici je to predstavljalo veliki napor. Spomenuta priča donosi pouku o tome kako uvijek treba biti spreman pomoći učeniku koji ima teškoće u učenju. Osim roditelja i prijatelja, važnu ulogu imaju i učitelji koji trebaju dublje razumjeti dijete i pronaći odgovarajući način poučavanja. Nastava bi trebala biti organizirana na način da se zadovolje njegove potrebe.

12.9. SUNČANI DANI 4 – 2014.

Sunčani dani 4 udžbenik je iz hrvatskog jezika za četvrti razred osnovne škole. Autorica udžbenika je Barka Marjanović. Riječ je o prvom izdanju iz 2014. godine izdavačke kuće Alka Script. Udžbenik sadrži 132 stranice i jednu temu o inkluziji. Riječ je o nastavnoj jedinici koja nosi naziv *Novi prijatelj*.

12.9.1. NOVI PRIJATELJ

Priču *Novi prijatelj* napisao je Stjepan Lice. Radnja započinje dječakom Vedranom koji se vratio kući iz škole. Kada ga je majka upitala kako mu je bilo u školi, on je kazao kako su dobili novog učenika u razredu. Prozvali su ga Ćoro zbog naočala koje je nosio. Majka mu je rekla da takvo ponašanje nije u redu i da ga tako ne smiju zvati. Zatim ga je upitala kako se novi dječak zove, na što dječak, kada je malo promislio odgovori Blaženko. Vedranova je majka rekla da dječak ima prekrasno ime, te naglasi kako se dječakovog nadimka odmah sjetio, a imena ne. To je majku malo naljutilo. Vedran se rastužio i kazao kako mu nije bila namjera rugati se novom dječaku. Majka je Vedranu rekla kako nitko ne smije ismijavati dijete s teškoćom i zvati ga po teškoći koju ima. Vedran se s time složio i zagrlio je majku. Sutradan je Blaženka pozvao na igru. Majka je zbog tog čina bila sretna i ponosna na sina.

Tekst *Novi prijatelj* donosi priču o dječaku Blaženku koji zbog svoje poteškoće, slabovidnosti nosi naočale. Prvog dana u školi su ga zbog spomenute teškoće ismijavali.

Umjesto imenom, dječaka su zvali po njegovoj teškoći. U Mezopotamiji su djecu zvali po poteškoći, a ne imenom. U tekstu je važno istaknuti rečenicu koja govori da se nikome ne smijemo rugati zbog njegovih tjelesnih teškoća. Kako bismo spriječili ismijavanje djece s teškoćama potrebna je suradnja roditelja i učitelja. Obje strane zauzimaju značajnu ulogu. Potrebno je razgovarati s djecom i objasniti im kako je takvo ponašanje neprimjereno. Takvim će se postupcima dijete s teškoćom osjećati manje vrijednim, neprihvaćenim te će s vremenom razviti negativnu sliku o sebi. Djecu je potrebno učiti vrijednostima poput ravnopravnosti, tolerancije te prihvaćanja različitosti. Priča *Novi prijatelj* završava sa sretnim završetkom. Dječak Vedran pokajao se za svoje neprimjereno ponašanje prema novom dječaku u razredu. Na kraju su postali prijatelji. Važno je da djeca uoče svoje pogrešne postupke i da izvuku lekciju iz istih kao što je to učinio Vedran.

12.10. RADOST ČITANJA I PISANJA 4 – 2021.

Radost čitanja i pisanja 4 udžbenik je iz hrvatskog jezika za četvrti razred osnovne škole. Autori udžbenika su Ante Bežen, Marija Turk Sakač, Gordana Vuglec i Gordana Miota Plešnik. Riječ je o prvom svesku iz 2021. godine izdavačke kuće Ljevak. U udžbeniku su sadržana četiri područja: hrvatski jezik, komunikacija, književnost te mediji. U ovom prvom svesku zastupljena je jedna tema o inkluziji koja se zove *Život je tako dobar*.

12.10.1. ŽIVOT JE TAKO DOBAR

Priču *Život je tako dobar* napisao je Stjepan Lice. Stjepan Lice jedan je od književnika iz čijih tekstova i priča djeca mogu naučiti o mnogočemu. Njegove priče gotovo uvijek donose pouku. Tako je riječ i u ovoj priči. Priča je to koja govori o pravim životnim vrijednostima, jedinstvenosti i različitosti. Na početku se opisuje ljepota života. Svako se jutro probudimo živi i zdravi, s doručkom na stolu. Imamo roditelje, braću, sestre, prijatelje. Svakoga dana idemo u školi i igramo se. Međutim, netko tu mogućnost nema. Netko nema dom, obitelj i prijatelje. Neki se rode s teškoćom s kojom žive cijeli život. Ipak, svi smo ljudi. Svatko na ovome svijetu ima želje koje želi ispuniti. Svatko ima mogućnosti, bilo veće ili manje. O tome hoćemo li osjetiti ljepotu življenja ovisi o nama samima i o tome kako ćemo i kojim bojama obojati naš svijet. O tome hoće li svijet biti sive ili ružičaste boje ovisi o nama. Svaki je dan novi početak i nova prilika. Svako biće na ovome svijetu treba prijatelja i biti prijatelj. Svi ljudi su jednako bitni i jednako vrijede. Svi su jedinstveni. Ono što imamo

trebamo cijeniti i svakoga dana na tome biti zahvalni. Jer kako i sam naslov priče kaže: Život je dobar.

Čitajući ovaj tekst nailazimo na najvažnije postulate koje svatko dijete treba znati. Potrebno je biti zahvalan na svemu što imamo, cijeniti ono što imamo. Nema svatko mogućnost lijepog življenja. Danas se često događa da dijete ne zna cijeniti što sve ima u životu. Kada djecu naučimo temeljnim životnim postulatima kao što su: ravnopravnost, poštivanje drugih i drugačijih, jednakost, jedinstvenost, postat će bolje osobe.

12.11. GOVORIMO, ČITAMO, PIŠEMO HRVATSKI 4

Govorimo, čitamo, pišemo hrvatski 4 je čitanka i jezik iz hrvatskog jezika za četvrti razred osnovne škole. Autorica je Jadranka Žderić. Udžbenik je izdala izdavačka kuća Sretna knjiga te su u njemu zastupljene dvije teme o inkluziji: *Upoznajte Adama* i *Što se dalje događalo na pašnjaku*.

12.11.1. UPOZNAJTE ADAMA

Priču *Upoznajte Adama* napisala je autorica Mirjana Mrkela. Radnja započinje učenicima koji su se vratili sa zimovanja. Učiteljici su ispričali kako su na zimovanju upoznali novoga prijatelja. Novi prijatelj zove se Adam. Kada im je učiteljica rekla neka ga opišu, učenici su rekli kako je Adam jedan dobar ali dosadan dječak. Pa su nastavili govoriti kako ima najskuplji mobitel i jeftini štap. Tada učiteljica zastane i priupita kakav štap. Naime, Adam nije bio ni pastir ni planinar, već slijep. Djeca se u početku nisu htjela igrati s njim jer su ga se bojali. Mislili su da će ih štapom koji je posjedovao istući. Kasnije su shvatili da mu taj štap pomaže u kretanju, točnije, u otkrivanju svijeta. Na kraju priče Adama su svi prihvatili i bili sretni što imaju neobičnog prijatelja.

Upoznajte Adama prelijepa je priča o prijateljstvu sa slijepim dječakom. Na početku priče sva su ga se djeca bojala, ponajviše zbog bijelog štapa koji je posjedovao. Nisu znala da je Adam slijepi dječak i da mu je štap neophodan. Djeca najčešće štap povezuju s nekom kaznom kada naprave neku nepodopštinu, tako je i ovdje bio slučaj. Kako je priča dalje tekla, tako su se djeca htjela igrati s Adamom ali ih je bilo strah. Osim toga, smatrali su da je zarazan. Kada su shvatili da je Adam kao i svaki drugi dječak, odlučili su se zajedno igrati. Djeca su najčešće puna predrasuda i stereotipa vezanih uz djecu s teškoćama. Boje im se pričati, razgovarati te sklopiti prijateljstva. To su djeca koja su ista kao i svaka druga; vole sklapati

nova prijateljstva i družiti se zajedno s vršnjacima, igrati se itd. Osobu se ne smije prosuđivati na temelju njezine teškoće. S učenicima je važno razgovarati o tome kako se ponašati prema slijepim osobama. Razgovarati što je to bijeli štap i čemu služi, što je Brailleovo pismo i sl. U nastavi se primjerice može provesti aktivnost u trajanju od jedne minute gdje učenici trebaju zatvoriti oči, ustati sa sjedalice pa ponovno sjesti. Zatim ih pitati bi li im bilo lakše isto to napraviti s otvorenim očima. Na taj će način djeca bolje shvatiti slijepe osobe.

12.11.2. ŠTO SE DALJE DOGAĐALO NA PAŠNJAKU

Što se dalje događalo na pašnjaku ulomak je iz romana *Heidi* Johanne Spyrr. Roman *Heidi* donosi nam priču od šašavoj djevojčici čiji su roditelji preminuli te zajedno s djedom živi u švicarskim Alpama daleko od civilizacije. Radi obrazovanja Heidi odlazi u Frankfurt. Ondje upoznaje djevojčicu Klaru koja je osuđena na invalidska kolica. Heidi i Klara su s vremenom postale najbolje prijateljice. U ulomku *Što se dalje događalo na pašnjaku* opisuje se Klarin dolazak u švicarske Alpe kod Heidi i njezinog djeda. Heidi je bila jako nestrpljiva zbog Klarinog dolaska. Došao je mjesec lipanj i Klara je konačno stigla. Ugledavši Klaru i povorku koja je išla uz nju, Heidi je žustro istrčala iz kolibe. Kada je Klara ugledala kamo je došla, bila je očarana krajolikom Alpa. Heidi je vozila Klaru u invalidskim kolicima po livadi. Klara je bila opčinjena cvijećem kojeg nije mogla vidjeti živeći u velegradu. Njezine su se oči zacaklile od sreće. Heidi je također bila presretna. Svakog su dana Klara i Heidi boravile na svježem zraku što je Klari bilo prijeko potrebno s obzirom da je stalno boravila u kući.

Roman *Heidi* predivna je knjiga o djevojčici iz švicarskih Alpi. Unatoč teškoj životnoj tragediji koju je doživjela smrću svojih roditelja zadržala je pozitivan duh. Heidi je luckasta djevojčica prepuna vrlina. Krasi je optimizam, suosjećajnost i plemenitost. Svakog dana pomaže svome djedu u obavljanju poslova. Izrazito je humano biće što dokazuje činjenica da je svakodnevno boraveći u Frankfurtu bila angažirana oko Klare. Na različite ju je načine pokušavala oraspoložiti i razveseliti. Heidi je imala veliku želju pokazati joj svoj kraj i ta joj se želja na kraju i ostvarila. Roman *Heidi* donosi predivnu priču o prijateljstvu i o tome kako se treba odnositi s djecom s teškoćama. Heidi je djevojčica koja nema predrasuda te je odmah zavoljela Klaru. Klara je uz nju otkrila svijet i upoznala neke nove ljepote.

12.12. OD SLOVA DO SNOVA 4 – 2014.

Od slova do snova 4 čitanka je za četvrti razred osnovne škole čiji su autori Vesna Budinski, Katarina Franjčec, Saša Veronek Germadnik, Marijana Zelenika Šimić i Ivana Lukas. Riječ je o udžbeniku iz 2014. godine, izdavačke kuće Profil. U njemu su zastupljene dvije inkluzivne teme: *Jedinica* i *Sve bih dao kad bih znao*.

12.12.1. JEDINICA

Priču *Jedinica* napisala je Tamara Vrbanović. Glavni lik u priči je dječak Marin. Na satu matematike učilo se množenje i dijeljenje koje je Marin teško shvaćao. Gledao je zamišljeno u ploču. U jednom ga trenutku učitelj prozove pred ploču riješiti zadatak. Marin je blijedo gledao u zadatak. Na koncu, kada ga nije znao riješiti, učitelj mu kaže da je dobio jedinicu. Morao ju je ispraviti za tjedan dana. Marin je vrlo teško svladavao gradivo iz matematike. Učitelj mu je rekao neka se obrati djevojčici Maji za pomoć. Naime, Maji je matematika išla kao od šale te se ponudi pružiti mu pomoć u ispravljanju jedinice. Maja je Marinu išla na živce, ali ipak pristane na njezinu pomoć. Došla je kod njega kući te su se odmah uhvatili učenja. Marin je polako shvaćao da Maja nije tako loša kako je mislio. Gradivo iz matematike polako je počeo shvaćati. Kada je došao dan ispravljanja jedinice, Marin je dobio čistu peticu. Svi su bili pozitivno iznenađeni, napokon je savladao matematiku i to zahvaljujući Maji. Osim što je dobio peticu, osvojio je i Maju. Marin je dječak koji ima teškoće u učenju. Na svakom ispitu iz matematike postizao bi loše rezultate. Najčešće je dobivao jedinice koje je morao ispravljati. To mu je zadavalo mnogo muke zbog čega je bio tužan i demotiviran. Uvijek se iznova trudio shvatiti silne brojeve, međutim, rezultata nije bilo. Jednoga dana dobio je jedinicu te se obratio kolegici iz razreda za pomoć. Svakoga je dana marljivo učio i uz Majinu pomoć uspio. Djeci s teškoćama u učenju vrlo je važno pružiti adekvatnu potporu. Ne pružanje potpore može izazvati negativan stav prema školi, nepovoljno samopouzdanje te smanjiti motivaciju za usvajanjem novih spoznaja.

12.12.2. SVE BIH DAO KAD BIH ZNAO

Sve bih dao kad bih znao pjesma je književnika Josipa Ivankovića. Pjesma govori o darovitom dječaku koji postavlja različita pitanja. Dječaka zanima što je lakše od balona, a teže od betona, što je tanje od latica a manje od mrava, što je tiše od tišine, a više od planine. Na spomenuta je pitanja teško, odnosno, nemoguće dati odgovor. Upravo takva pitanja postavljaju darovita djeca.

12.13. KUĆA PUTUJUĆA – 2010.

Kuća putujuća čitanka je za četvrti razred osnovne škole. Autori udžbenika su Diana Zalar, Dijana Dvornik i Frano Petruša. Riječ je o čitanci iz 2010. godine izdavačke kuće Alfa. U udžbeniku su zastupljene dvije inkluzivne teme: *Divlja maćuhica* i *Ružno pače*.

12.13.1. DIVLJA MAĆUHICA

Divlja Maćuhica je priča o jednome kralju i njegovom kraljevskom vrtu. U tom vrtu nalazi se mnoštvo biljaka; hrast, smreka, vrba, ruže, vinova loza, maćuhice. Sve biljke u vrtu počele su venuti. Kralj nije znao uzrok tome. Svaka biljka imala je određen razlog zbog kojeg je počela venuti. Primjerice, Smreka je zavidjela vinovoj lozi zbog njezinih plodova koje ona nije imala, a vinova je loza zavidjela ruži zbog predivnih cvjetova. Jedino maćuhica nikome nije zavidjela. Cvala je u svojoj punini i bivala prekrasna. Kralj se zapitao kako je ona tako prelijepa a druge su biljke venule. Maćuhica mu je odgovorila da ona ne želi biti ono što ne može, već se trudi biti ono što jest. Upravo se iz njezinih riječi može štošta naučiti. Primjerice, ljudi su kao i biljke. Svatko ima nešto po čemu je poseban i po čemu se razlikuje. Ne smijemo zavidjeti drugima i htjeti postati netko drugi. Ljepota se nalazi u svima nama.

12.13.2. RUŽNO PAČE

Ružno pače je bajka koju je napisao Hans Christian Andersen. Andersen je jedan od napoznatijih basnopisaca čija je bajka *Ružno pače* poznata diljem svijeta. Radnja ove bajke započinje mačkom i kokošom. Mačka i kokoš bili su gospodari imanja na kojem su se nalazili. S njima je stanovalo i Ružno pače. Bilo je to pače koje nije moglo snijeti jaje. Bilo je neuobičajeno. Velika mu je želja bila plivati po vodi, ističući kako je to pravi užitak. Ono nije htjelo živjeti uobičajenim životom, imalo je snove koje je htjelo ispuniti. Ružno pače nije zanimalo nesenje jaja, pređenje i bacanje iskri. Jednog dana odluči otiću u veliki svijet. Kada je zagazilo u vodu i počelo plivati sve su mu životinje počele rugati. Razlog tome bila je njegova ružnoća. Ružno pače je po rođenju dobilo status drugačijeg i ružnog labuda. Njegova različitost stvarala mu je nevolje i otežavala život. Osim što se u bajci ističe različitost, ističu

se i njegove vrline. Bilo je to dobro i neiskvareno pače. Kao što su ljudi puni predasuda prema različitim osobama tako su bili mačak i kokoš u spomenutoj bajci. Stalno su isticali njegove mane. Ono što dijete iz ove bajke može naučiti je to da se unatoč teškoćama nikada ne odustaje jer na kraju dobro pobjeđuje zlo. Unatoč brojnim preprekama važno je zadržati optimizam. Bajka također sadrži veoma lijepu odgojnu poruku jer djecu uči prihvaćanju različitosti te da se nikoga ne osuđuje na temelju njegovog vanjskog izgleda. Bajka *Ružno pače* može ohrabriti dijete koje se možda osjeća neprihvaćeno i različito da se suoči sa izazovima odrastanja. Potreba za prihvaćanjem i pripadanjem temeljne su čovjekove potrebe. Bajka *Ružno pače* jedan je od primjera provođenja inkluzije u školi.

12.14. NINA I TINO 4 - 2021.

Nina i Tino 4 udžbenik iz hrvatskog jezika za četvrti razred osnovne škole. Autori udžbenika su Lana Ciboci, Igor Kanižaj i Danijel Labaš. Riječ je o izdanju iz 2021. godine izdavačke kuće Profil Klett. Sadržaj je podijeljen u tri kategorije: hrvatski jezik i komunikacija, književnost i stvaralaštvo te kultura i mediji. U udžbeniku je sadržana jedna inkluzivna tema: Izumiteljica *Ann Makosinski*.

12.14.1. IZUMITELJICA ANN MAKOSINSKI

U središtu ove priče nalazi se djevojčica Ann Makosinski. Radnja započinje djevojčicom koja ne može učiti jer nema električne energije u mjestu u kojem živi. U posjet joj dolazi prijateljica Ann. Djevojčice su razgovarale o problemu električne energije. Ann je bila vješta sa alatima za struju. Često je rastavljala i ponovo sastavljala tranzistore i različite metalne sprave. Razgovarajući sa svojom prijateljicom, dosjetila se kako bi mogla osmisliti svjetiljku koja će raditi na tjelesni pogon. Naime, ljudska bića ispuštaju energiju u obliku topline. Ann je odmah započela s radom. Imala je veliku podršku od svoje prijateljice. Svjetiljku je izrađivala pomoću aluminijske cijevi. Kada je svjetiljka bila gotova, Annina prijateljica bila je oduševljena. Konačno će moći učiti po mraku. Ann je sa svojom svjetiljkom sudjelovala na festivalu znanosti na kojem je osvojila prvo mjesto. Danas se Ann smatra izumiteljicom čija je želja da svi siromašni ljudi bez struje besplatno dobiju svoju svjetiljku koja će im olakšati život. Djevojčica Ann je dijete koje je vješto u izrađivanju brojnih sprava i predmeta. Ono što zamisli to i izradi. Veoma je kreativna. Osim što je nadareno dijete, veoma je humano. Njezina je želja svakom siromašnom čovjeku pokloniti jednu svjetiljku i tako ljudima učiniti život ljepšim. Važno je činiti dobro, jer se ono dvostruko vrati.

Na kraju udžbenika *Nina i Tino 4* nalazi se pjesma *Što još mogu reći o životu i sreći?* autora Saše Veroneka Germadnika. U pjesmi se ističe kako na cijelom svijetu postoji jedinstvena osoba te da ista takva nigdje ne postoji. Zadnji stih ove pjesme završava mišlju kako su svi ljudi jednako vrijedni.

12.15. ISTRAŽUJEMO NAŠ SVIJET 4 – 2022.

Istražujemo naš svijet udžbenik je iz Prirode i društva za četvrti razred osnovne škole čiji su autori Tamara Kisovar Ivanda, Alena Letina i Zdenko Braičić. Riječ je o drugom izdanju udžbenika iz 2022. godine izdavačke kuće Školska knjiga. U udžbeniku je zastupljena jedna tema o inkluziji koja nosi naziv: *Život u zajednici, ljudska prava i slobode, demokracija*.

12.15.1. ŽIVOT U ZAJEDNICI, LJUDSKA PRAVA I SLOBODE, DEMOKRACIJA

U spomenutoj se nastavnoj jedinici obrađuje sadržaj vezan uz ljudska prava, slobodu, jednakost, poštovanje, suradnju i prihvaćanje. Upravo na takvim principa počiva inkluzija. Ona naglašava jednakost, poštovanje, suradnju i prihvaćanje te se za iste zalaže. U ovoj nastavnoj jedinici učenici usvajaju pojam demokratske zajednice koji se odnosi jednako pravo sudjelovanja svih članova te zajednice. Nadalje se ističe kako se ljudska prava moraju uvažavati, poštovati i nikada biti oduzeta. Svatko treba poštovati i promicati ljudska prava. Ono je obveza te odgovornost svakog čovjeka. Kada promičemo vrijednosti poput ravnopravnosti, poštovanja i prihvaćanja tada poštujemo sebe ali i sve ostale ljude.

12.16. EUREKA 4 – 2022.

Eureka 4 udžbenik je iz Prirode i društva za 4. razred osnovne škole čiji su autori Sanja Ćorić Grgić, Snježana Bakarić Palička, Ivana Križanac i Žaklin Lukša. Riječ je o drugom izdanju iz 2022. godine izdavačke kuće Školska knjiga. Nastavne jedinice popraćene su brojnim ilustracijama za koje su zaslužni Lucija Delić, Zoran Skorić, Igor Ščekić i Ivan Stanišić. Udžbenik sadrži i digitalne sadržaje čiji su autori Damir Bendelja, Matea Čiča, Ivana Frančić, Jadranka Gulam, Andrea Herceg, Nataša Kauzlarić, Mario Ključević, Ksenija Lekić, Boris Lešić, Iva Magdić, Ivana Mesić-Kiš te Petra Večerić. U udžbeniku su zastupljene dvije teme o inkluziji: *Zaštita i promicanje ljudskih prava* i *Svi imamo svoja prava, ali i dužnosti*.

12.16.1. ZAŠTITA I PROMICANJE LJUDSKIH PRAVA

U ovoj nastavnoj jedinici učenici uče o ljudskim pravima. Uče što su to ljudska prava, kako ih zaštititi i promicati. Nadalje uče kako svaki čovjek imao pravo na svoj jezik, vjeru, kulturu i baštinu. Svatko na ovome svijetu, bez obzira na boju kože, rasu, društveni status, socijalno i nacionalno uvjerenje treba biti jednak pred zakonom. Svatko treba biti upoznat sa vlastitim pravima kao i s pravima drugih osoba. Primjerice, kada pojedinu osobu zovemo pogrdnim imenom ili po teškoći, a ne imenom, tada kršimo njezino pravo na vlastitu sigurnost. Osim spomenutog prava, učenici u ovoj lekciji uče i ostala prava; pravo na slobodu izražavanja mišljenja, pravo na slobodu kretanja, pravo na vlasništvo, pravo na državljanstvo, pravo na obrazovanje, pravo na slobodno vrijeme, pravo na odabir vjere itd.

12.16.2. SVI IMAMO SVOJA PRAVA, ALI I DUŽNOSTI

Ova nastavna jedinica započinje rečenicom koja glasi: Nismo svi isti, ali jednako vrijedimo. Ljudi se razlikuju po boji kože, kose, vjerskom ili nacionalnom opredjeljenju, međutim, to ne umanjuje njihovu vrijednost. Svako ljudsko biće jest jedinka za sebe i u tome je ljepota. Stoga je važno poštivati različitosti i cijeniti ljude koji su drugačiji. U ovoj nastavnoj jedinici učenici usvajaju pojam tolerancije. Biti tolerantan znači biti osviješten o različitosti.

Obrađujući spomenute nastavne jedinice, učenici uče o temeljnim životnim vrijednostima. Njegujući vrijednosti poput tolerancije, prihvaćanja, poštivanja i jednakosti učenici postaju senzibilniji na potrebe drugih.

ZAKLJUČAK

Udžbenik se kao nastavno sredstvo gotovo svakodnevno koristi u nastavnom procesu. Predstavlja glavni izvor znanja pomoću kojega učenici stječu nove spoznaje. Potrebno je da bude prilagođen učenicima kao i odgojno-obrazovnim ciljevima. Udžbenik je mjesto gdje se susreću mnogobrojne nastavne jedinice u kojima se obrađuju različite nastavne teme. Jedne od mnogobrojnih su i one o inkluziji.

U ovom radu analizirani su udžbenici koji se koriste u četvrtim razredima osnovne škole. Analizom je utvrđeno kako su teme o inkluziji zastupljene u predmetima Hrvatski jezik te Priroda i društvo.

Analiza udžbenika koji se koriste u četvrtim razredima osnovne škole pokazala je kako su teme o inkluziji slabo zastupljene u istima. Analizirajući različita izdanja udžbenika, od starijih pa do najnovijih možemo zaključiti kako se njihov broj s vremenom nije povećavao usprkos sve dominantnijoj inkluzivnoj praksi. Svaka pojedina izdavačka kuća sadrži gotovo jednak broj zastupljenih tema o inkluziji.

Najveći broj tema o inkluziji zastupljen je u udžbenicima iz Hrvatskog jezika, potom slijede udžbenici iz Prirode i društva po broju zastupljenosti tema o inkluziji. U nastavnom predmetu Priroda i društvo, teme o inkluziji razlikuju se u odnosu na teme koje su zastupljene u hrvatskom jeziku na način da je u nastavnim jedinicama u udžbenicima iz Prirode i društva naglasak stavljen općenito na inkluziju, čemu svjedoče nastavne jedinice u kojima učenici uče o jednakosti, ravnopravnosti, toleranciji što su ujedno i temeljni postulati na kojima se inkluzija temelji. U Hrvatskom jeziku teme o inkluziji obrađene su na način da se u središtu teksta ili pjesme nalazi dijete s posebnim potrebama, bilo da je riječ o darovitom djetetu ili djetetu s teškoćom u razvoju. U spomenutim se pjesmama i tekstovima opisuju različite situacije s kojima se dijete s posebnim potrebama suočava, posebice djeca s teškoćama. Spomenute pjesme i tekstovi započinju na način da se takvu djecu najčešće segregira iz društva, a potom bivaju prihvaćena od svojih vršnjaka. Tako obrađene teme uče učenike kako ne smiju na prvi pogled prosuđivati druge te imati diskriminativan stav. Tek kada se osobu upozna, tada ju se može i prosuđivati. Svaka inkluzivna tema sadrži pouku iz koje djeca mogu nešto naučiti; primjerice, kako se odnositi prema djeci s posebnim potrebama, na koje im sve načine pomoći, kada se obilježava njihov dan, kako razvijati osjećaj empatije itd. Osim na satu Hrvatskog jezika i Prirode i društva, teme o inkluziji sve su učestalije na satu razrednika gdje ih učiteljice obrađuju kroz različit niz aktivnosti.

13. ZAKLJUČAK

Uključivanje djece s posebnim potrebama u redoviti sustav školovanja sve je učestalija praksa u školama. Tijekom prošlosti takvu se djecu segregiralo iz društva te su bivala stigmatizirana. Postepenim mijenjanjem društva, započela se razvijati posve nova svijest, a to je da je svaki pojedinac jednako vrijedan i ravnopravan s drugima. Zahvaljujući toj svijesti, u školama se sve više može naići na inkluzivne učionice. Inkluzivne učionice podrazumijevaju okruženje u koje su uključeni različiti učenici, od darovitih učenika do učenika s teškoćama u razvoju. To su učenici koji zahtijevaju individualizirani pristup, prilagodbu metoda i načina poučavanja, kurikuluma kao i suradnju svih članova koji sudjeluju u tom procesu. Individualizirani pristup podrazumijeva pružanje prilagođenijeg i posebno napravljenog plana obrazovanja svakom učeniku. Započinje od razumijevanja potreba različitih učenika te se ogleda u pružanju različitih prilika i potpore svakom od njih. U proces provođenja inkluzije nije uključen samo učitelj te stručni tim škole, već i vršnjaci koji se nalaze u inkluzivnoj učionici. Djeca s posebnim potrebama nerijetko nose etiketu različitosti koja se usko vezuje uz njih. Međutim, svaka nesavršenost, odnosno različitost, čini ljude jedinstvenima.

Inkluzija kao pojam sve je učestaliji, kako u teoriji, tako i u praksi. Stoga, za potrebe ovoga rada željelo se otkriti je li takva praksa i u školskim udžbenicima, odnosno, koliko su teme o inkluziji zastupljene u udžbenicima za četvrti razred osnovne škole.

U nastavnom procesu, točnije u udžbenicima koji se koriste u razrednoj nastavi nailazimo na teme o inkluziji. Najčešće su zastupljene u obliku lirske pjesme ili kratke priče, odnosno teksta. Riječ je pjesmama i tekstovima napisanim jednostavnim jezikom i stilom. Različite vrste teškoća koje se spominju u udžbenicima opisane su na realan način te iste postoje i u stvarnosti kao i događaji koji se pojavljuju u istima. Najviše je tema o djeci s teškoćama u razvoju, i to ponajviše o djeci koja imaju teškoće u učenju poput disleksije i disgrafije, a potom i o slijepoj djeci. Nakon spomenutih tema po broju zastupljenosti slijede teme u kojima se spominju darovita djeca. Najmanji je broj zastupljenih tema o djeci iz različitih kulturoloških zajednica.

Obrađujući nastavne jedinice u kojima se prožimaju teme o inkluziji učenici usvajaju pojmove „djeca s posebnim potrebama“, uče kako razumjeti njihova ograničenja i razvijati osjećaj empatije. U gotovo svim nastavnim jedinicama u kojima su zastupljene teme o inkluziji glavnu ulogu zauzimaju djeca s kojom se učenici mogu poistovjetiti. Škola je

zajednica u kojoj učenici uče, razvijaju se, usvajaju različite vrijednosti te stvaraju sliku o sebi kao i o drugima, stoga je važno osim usvajanja novih nastavnih sadržaja učiti djecu i ostalim vrijednostima poput ravnopravnosti, tolerancije, empatije, poštivanja itd. Djeca od najranije dobi uočavaju različitosti među ljudima stoga im je važno osigurati mnoštvo prilika u kojima će otkrivati drugačije identitete u smislu fizičkog izgleda, sposobnosti, zanimanja itd. Od najmlađih pojedinaca započinje izgradnja društva koje poštuje i prihvaća različitosti.

Obrađujući teme o inkluziji, na učenike se prenose moralne i odgojne vrijednosti. Udžbenik koji sadrži teme o inkluziji postaje sredstvo koje ima odgojno-obrazovni utjecaj te poprima još veću važnost jer svijet postaje mjesto zaborava pravih vrijednosti.

14. POPIS LITERATURE:

1. Bežen, Ante i sur. (2021). *Radost čitanja i pisanja 4*. Zagreb: Ljevak.
2. Borić, S. i Tomić, R. (2012). Stavovi nastavnika osnovnih škola o inkluziji. *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu* 7(16), 75-86. URL: <https://hrcak.srce.hr/87847> (Datum pristupa: 17.03.2023.).
3. Bouillet, D. (2019). *Inkluzivno obrazovanje*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
4. Budinski, Vesna i sur. (2014). *Od slova do snova 4*. Zagreb: Profil.
5. Budinski, Vesna i sur. (2022). *Trag u priči*. Zagreb: Profil Klett.
6. Bušljeta, R. (2013). Polazišta proučavanju transformacijske uloge udžbenika. *Školski vjesnik : časopis za pedagojsku teoriju i praksu* 62(1), 55-73. URL: <https://hrcak.srce.hr/99758> (Datum pristupa: 24.04. 2023.)
7. Cvetko, J., Gudelj, M. T., i Hrgovan, L. (2000). Inkluzija. *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme* 1(1), 24-28. URL: <https://hrcak.srce.hr/20562> (Datum pristupa: 02.03.2023.)
8. Ćorić, S., Bakarić Palička, S., Križanac, I., i Lukša, Ž. (2022). *Eureka 4*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Ćurko, B., Feiner, F., Gerjolj, S., Juhant, J., Kreß, K., Mazzoni, V., Mortari, L., Pokorny, S., Schlenk, E., i Strahovnik V. (2015). Etičko obrazovanje i učenje o vrijednostima: Priručnik za učitelje i odgajatelje. Ljubljana: Ethika. URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/78cf8290-e6f6-4f2e-bfb6-b6dc88d71100/Ethika_O1a_%20Manual%20for%20Teachers_HR.pdf (Datum pristupa: 26.06.2023.).
10. Daniels, E. i Stafford, K. (2003). *Kurikulum za inkluziju : razvojno-primjereni program za rad s djecom s posebnim potrebama*. Zagreb: Korak po korak.
11. Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja. (2008). Narodne novine br. 63/2129. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_63_2129.html (pristupljeno: 12.04.2023.)
12. Gabelica Šupljika, M. i Radmilo, E. (2005). Dječja prava – zašto i kako? U V. Bilić i sur. (ur.), *Izbor tema za satove razrednih odjela* (str. 232-239). Naklada Ljevak.
13. Glasnović, D. (2001). *Diskalkulija*. Zagreb: Element. URL: <https://mis.element.hr/fajli/205/12-03.pdf> (pristupljeno: 11.05.2023.).

14. Hrvatić, N. (2004). Udžbenici za učenike s posebnim potrebama. U S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtualno okruženje - Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa* (str: 122-128). Zagreb: Školska knjiga.
15. Huzjak, M. (2006). Darovitost, talent i kreativnost u odgojnom procesu. *Odgojne znanosti* 8(11), 289-300. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/41460> (Datum pristupa: 26.03.2023.)
16. Ivić, S. i Krmpotić, M. (2021). *Zlatna vrata 4 -integrirani radni udžbenik hrvatskoga jezika u četvrtom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
17. Karamatić Brčić, M. (2012). Implementacija i provedba inkluzivnog odgoja i obrazovanja u sustavu redovnih škola. *Magistra Iadertina* 7(1), 101-109. URL: <https://hrcak.srce.hr/99895> (Datum pristupa: 07.03.2023.).
18. Karamatić Brčić, M. (2013). Pretpostavke inkluzije u školi. *Život i škola : časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* 59(30), 67-77. URL: <https://hrcak.srce.hr/131844> (Datum pristupa: 29.03.2023.)
19. Karamatić Brčić, M. (2011). Svrha i cilj inkluzivnog obrazovanja. *Acta Iadertina* 8(1), 39-47. URL: <https://hrcak.srce.hr/190090> (Datum pristupa: 27.04.2023.)
20. Kisovar Ivanda, T., Letina, A., i Braičić, Z. (2022). *Istražujemo na svijet 4*. Zagreb: Školska knjiga.
21. Kobeščak, S. (2000). Što je inkluzija? *Dijete, vrtić, obitelj* 6(21), 23-25. URL: <https://hrcak.srce.hr/183411> (Datum pristupa: 04.03.2023.)
22. Kovačević, M. i Pavličević-Franić, D. (2022). *Komunikacijska kompetencija u višjezičnoj sredini I: prikazi, problemi, putokazi*. Zagreb: Naklada Slap.
23. Krmpotić, M. i Ivić, S. (2010). *Zlatna vrata 4*. Zagreb: Školska knjiga.
24. Malić, J. (1986). *Koncepcija suvremenog udžbenika*. Zagreb: Školska knjiga.
25. Marjanović, V., Škribulja, A., Gredelj, R., i Gabelica M. (2014). *Hrvatski na dlanu 4*. Zagreb: Profil.
26. Marjanović, B. (2014). *Sunčani dani 4*. Zagreb: Alka Script.
27. Matacin, N. (2016). Primjer rada s darovitim učenikom u razredu. U S. Zrilić (ur.), *Suvremeni pristup odgoju i obrazovanju darovite djece i učenika*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
28. Mlinarević, V. i Zrilić, S. (2021). *Integralan pristup darovitosti: perspektiva u odgoju i obrazovanju*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
29. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. (2011). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH.

URL: http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf (Datum pristupa: 19.05.2023.)

30. Peko, A., Borić, E., i Vujnović, M. (2004). Udžbenik kao interaktivni medij. U S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtualno okruženje - Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa* (str: 141-148). Zagreb: Školska knjiga.
31. Poljak, V. (1980). *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga.
32. Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. (2015) Narodne novine, br. 24/510. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html (Datum pristupa: 26.06.2023.)
33. Prlić, N. (2005). Tolerancija – novi izazov današnjice. U V. Bilići sur. (ur.), *Izbor tema za satove razrednih odjela* (str. 274. 283). Naklada Ljevak.
34. Stevanović, M. (2001). *Udžbenik u kvalitetnoj nastavi*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje.
35. Težak, D., Polak, S., i Cindrić, D. (2003). *Čarolija riječi: čitanka za IV. razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje.
36. Težak, D., Polak, S., i Cindrić, D. (2020). *Čarolija riječi : čitanka i jezični udžbenik za četvrti razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
37. Težak, D., Gabelica, M., Marjanović, V., i Škribulja Horvat, A. (2021). *Škrinjica slova i riječi 4: integrirani radni udžbenik iz hrvatskoga jezika za četvrti razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
38. Thompson, J. (2016). Vodič za rad s djecom i učenicima s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 71(2), 281-283. URL: <https://hrcak.srce.hr/165507> (Datum pristupa: 04.04.2023.)
39. Turza-Bogdan, T., i Pospiš, S. (2021). *Čitam i pišem 4- radna čitanka iz hrvatskoga jezika za četvrti razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa.
40. Udžbenički standard. (2007). Narodne novine br. 7/296. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_01_7_296.html (Datum pristupa: 07.05.2023.)
41. Velki, T. i Romstein, K. (2015). *Učimo zajedno: Priručnik za pomoćnike u nastavi za rad s djecom s teškoćama u razvoju*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
42. Veronek Germadnik, S. (2021). *Nina i Tino 4: udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga. URL: <https://hr.izzi.digital/DOS/46428/116234.html> (Datum pristupa: 20.05.2023.)

43. Veronek Germadnik, Saša i dr. 2020. *Nina i Tino 4: radni udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred osnovne škole*. Profil Klett. Zagreb. URL: <https://www.profil-klett.hr/sites/default/files/flip/16122/#p=1> (Datum pristupa: 19.05.2023.)
44. Zalar, D., Dvornik, D., i Petruša, F. (2014). *Kuća putujuća*. Zagreb: Alfa.
45. Zalar, D., Dvornik, D., i Petruša, F. (2010). *Kuća putujuća*. Zagreb: Alfa.
46. Zokić T., Vladušić, B., Španić, A., i Jurić, J. (2022). *Svijet riječi: integrirani radni udžbenik hrvatskog jezika s dodatnim digitalnim sadržajima u četvrtom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
47. Zrilić, S. (2022). *Djeca s teškoćama u inkluzivnom vrtiću i školi : suvremeni pristup i metode učenja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
48. Zrilić, S. (2011). *Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole : priručnik za roditelje, odgojitelje i učitelje*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
49. Zuckerman, Z. (2016). *Summa pedagogica: Inkluzivno obrazovanje učenika s razvojnim teškoćama*. Zagreb: Naklada Benedikta.
50. Žderić, J. *Govorimo, čitamo, pišemo hrvatski 4*. Zagreb: Sretna knjiga.
51. Žužul, A. (2004). Udžbenik-definiranje. U S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtualno okruženje - Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa* (str. 27-37). Zagreb: Školska knjiga.
52. Žužul, A. (2004). Udžbenik i ostala odgono-obrazovna sredstva. U S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtualno okruženje - Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa* (str. 39-42). Zagreb: Školska knjiga.